

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Historická sociologie

Bc. Lucie Šafirová

Židé a česká společnost v letech 1945-1948

Diplomová práce

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.**

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. září 2011

Lucie Šafírová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu diplomové práce doc. PhDr. Jiřímu Šubrtovi, CSc. za podnětné rady a cenné připomínky, které mi pomohly při zpracovávání mé diplomové práce.

1. ÚVOD	7
2. HISTORICKO-TEORETICKÉ SOUVISLOSTI LET 1945 -1948	8
2.1. Československo v těsně poválečných letech	10
2.1.1. Politická situace	11
2.1.2. Společenská situace	21
2.2. Židovská menšina po skončení druhé světové války	34
3. ČESKÁ SPOLEČNOST OČIMA ŽIDOVSKÝCH PAMĚTNÍKŮ	43
3.1. Metodologie	44
3.2. Osvobození koncentračních táborů a cesta domů	49
3.3. Příjezd domů a shledání s bližními	54
3.4. Pomoc příbuzných	62
3.5. Vztahy s přáteli	64
3.6. Chování sousedů a známých	67
3.7. Reakce neznámých osob	71
3.8. Poválečný život s většinovou společností	72
4. ZÁVĚR	81

Abstrakt

Následující diplomová práce nastiňuje situaci židovské menšiny v české společnosti v letech 1945-1948. Sleduje politické poměry a společenskou atmosféru v poválečném období a zaměřuje se na specifika židovské minority. Pomocí analýzy rozhovorů s pamětníky šoa popisuje, jak dané období vnímali sami Židé. Soustředí se především na mezilidské vztahy, které panovaly během návratu přeživších zpět do jejich domovů. Chronologicky popisuje situace od osvobození koncentračních táborů, cesty domů, po příjezd, kde se zaměřuje na shledání s bližními, pomoc příbuzných, vztahy s přáteli, chování sousedů a známých a reakce většinové společnosti. Líčí, jakým způsobem se Židé vyrovnávali s návratem do normálního života. Mezilidské vztahy v poválečné době závisely především na osobnostních charakteristikách jednotlivých lidí. Lze ale poukázat na to, že největší oporou pro navrátilivší se byli jejich příbuzní a přátelé, kteří jim poskytovali podporu i v situacích, kdy se setkávali s negativními postoji části české společnosti.

Klíčová slova: poválečná společnost, židovská menšina, mezilidské vztahy, pamětníci šoa

Abstract

The following thesis outlines the situation of the Jewish minority in the Czech society in 1945-1948. It follows the political situation and the social atmosphere in the postwar period and focuses on the specifics of the Jewish minority. By analyzing interviews with survivors of the Shoah describes how the period saw Jews themselves. It is especially focused on interpersonal relations that prevailed during the return of the survivors back to their homes. Chronologically describes the situation since the liberation of concentration camps, travel home, arriving back where it focuses on a reunion with loved ones, family support, relationships with friends, neighbors and acquaintances behavior and reactions of majority society. It describes how Jews coped with the return to normal life. Interpersonal relations in the postwar period depended mainly on the personality characteristics of people. But one can point out that the greatest support for returning were their relatives and friends who provide support to them in situations where they met with the negative attitude of Czech society.

Keywords: post-war society, Jewish minority, interpersonal relations, Shoah witnesses

1. Úvod

Následující diplomová práce se snaží zachytit, jak vypadala situace židovské menšiny v české společnosti v letech 1945 - 1948. Usiluje o nastínění specifik poválečného života tak, jak jej viděli ti, kteří přežili šoa. Zaměřuje se na návrat židovské menšiny z koncentračních táborů zpět do většinové společnosti, popisuje, jak byli přijati. Soustřeďuje se především na podobu mezilidských vztahů v dané době. Téma je zajímavé z toho hlediska, že skrze vzpomínky pamětníků nahlíží do doby, kdy se společnost vyrovnávala s jednou z nejděsivějších historických událostí. Danému období se věnuje řada odborných publikací, ale sledování interpersonálních vztahů v poválečném Československu z perspektivy židovské menšiny je ojedinělé.

Text je rozdělen na dvě hlavní části, kdy se první věnuje historicko-teoretickým souvislostem let 1945 - 1948. Zasazuje situaci Československa do celosvětového kontextu a soustředí se na jeho politický vývoj. Popis politické situace je velmi důležitý pro lepší pochopení atmosféry ve společnosti, kterou charakterizuje následující podkapitola. Texty zabývající se politikou a společenskou atmosférou nastiňují i problematiku menšin na území Československa. Detailním popisem situace židovské menšiny se pak zabývá další podkapitola. Celá první část diplomové práce slouží jako východisko pro empirickou část, neboť teprve dobrá znalost dobových souvislostí umožňuje lépe porozumět výpovědi jednotlivých pamětníků. Výzkum využívá metodu oral history a snaží se přiblížit, jak vypadaly mezilidské vztahy v poválečném Československu očima židovských pamětníků. Celkově bylo analyzováno 57 rozhovorů, z nichž část pochází z audiovizuálního centra Malach, české pobočky USC Shoah Foundation Institute a druhá část byla poskytnuta Židovským muzeem v Praze. Snahou výzkumu je nalézt odpovědi na to, jak vypadal návrat z koncentračních táborů, jak přijala židovskou menšinu poválečná většinová společnost, jak vypadaly mezilidské vztahy mezi zástupci většinové společnosti a židovskou menšinou, jak se k navrátilivším chovali příbuzní,

kteří do koncentračních táborů nemuseli, jak se změnila přátelství navázaná před válkou, jak se chovali známí a sousedé, jak návrat vnímali sami Židé, jakou životní strategii volili a jak se jim podařilo integrovat do většinové společnosti. Výzkum si je vědom limitů použité metody a tedy toho, že vzpomínky jednotlivých pamětníků jsou ryze individuální, mohou být idealizované a ovlivněné různými faktory, přesto jsou však jedinečným náhledem do daného období a přináší cenné informace o tom, jak danou dobu prožívali zástupci židovské menšiny.

2. Historicko-teoretické souvislosti let 1945 -1948

Období po skončení druhé světové války bylo dobou velkých dynamických změn a snah o stabilizaci a vyrovnání se s proběhlými událostmi. V dané době docházelo ke změnám jak politickým, tak v celkovém stavu společnosti. Po šesti letech bojů, utrpení a milionech ztracených lidských životů¹ se svět musel snažit vrátit do „normálních kolejí“. Ve většině zemí se však nebylo možné navrátit k tomu, co bylo před válkou. Nešlo navázat tam, kde se v září roku 1939 přestalo. „...cesta zpátky k předválečným poměrům nepřichází v úvahu.“ [Brenner 2005: 259] Konec války byl vítán s nadšením a obrovskou radostí „...dokladem toho mohou být záběry davů nadšených lidí zdravící osvoboditelské armády a všeobecně panující euforie, pocit štěstí z konce okupace“ [Brenner 2005: 258]. „Nikdo také nedokáže, snad s výjimkou umělecké literatury, evokovat v plném rozsahu pocity radosti, štěstí, očekávání, naděje i obav, které se zmocnily většiny lidí v prvních mírových dnech“ [Nálevka 1985: 7]. Na druhou stranu však byla společnost vyčerpaná, politické vztahy napjaté a nezbývalo nic jiného než poválečnou situaci okamžitě řešit. O mocenském rozdělení poválečného světa se jednalo ještě během války, například již v říjnu roku 1943, kdy se uskutečnila v Moskvě konference ministrů zahraničí Sovětského svazu, Spojených států amerických a Velké Británie,

¹ Oběti druhé světové války se odhadují na 50-55 milionů osob. [Nálevka 1985: 7]

o měsíc později pak v Teheránu, kde antihitlerovská koalice jednala mimo jiné o poválečném uspořádání Evropy. Další konference, která se soustředila na uspořádání poměrů v poválečném světě, se konala v Jaltě a definitivně pak bylo poválečné uspořádání upevněno v Postupimi na přelomu července a srpna roku 1945, kde se řešila i otázka poraženého Německa a jeho budoucí osud [Nálevka 2003: 298 - 302].

Vývoj se všeobecně přikláněl většinou k levicové politické orientaci „Již za války a po válce bylo ve vyspělém světě jasné, že „svět jde do leva“,...že se v praxi budou muset uplatňovat nové ekonomické a sociální poznatky a přístupy.“ [Kalinová 2004: 13], což bylo bezesporu způsobeno proběhlými událostmi a dopady celosvětové hospodářské krize „Poválečná obnova narážela na bariéry rozvrácené ekonomiky a zoufalého nedostatku surovin. Hospodářský chaos destabilizoval společnost, a vytvářel tak prostor pro šíření komunistických iluzí o sociálně spravedlivém světě.“ [Nálevka 2003: 291]. Přestože „...úsilí vlád všech států i okupačních mocností směřovalo k rychlé konsolidaci a mírovému stavu Evropy“ [Kaplan 2004: 7] se v důsledku porážení nepřítele rozpadla antifašistická koalice a začaly se objevovat konflikty, Velká Británie a Spojené státy byly znepokojeny sílící mocí Ruska, které se snažilo ovládnout východní Evropu. „Rozdělování na východní a západní část se uskutečňovalo jako proces provázený řadou sporů mezi velmocemi a mocenských konfliktů uvnitř států, zejména v sovětské sféře vlivu.“ [Kaplan 2004: 11]. Nesoulad mezi západními a východními představami o budoucím vývoji pak vyústil ve studenou válku. „...ve východní části Evropy posloužila světová válka v podmínkách studené války jako argument po radikální přestavbu společnosti, v Evropě západní se projevil opačný efekt. Rozdělení světa na dva bloky mělo pak za následek rozdílné interpretace druhé světové války samé. Tak byly obrazy nepřítele z válečných let přeneseny na nové protivníky: Západ byl ve východní propagandě hanoben jako „fašistický“, zatímco

na Západě byl komunismus a fašismus stavěn na stejnou úroveň.“[Brenner 2005: 262]

V následující kapitole je nastíněno, jak vypadala situace v poválečném Československu. První část se zaměřuje na politickou situaci, druhá se pak snaží zachytit atmosféru ve společnosti a její snahy o vypořádání se s válečnými zločiny. Zvláštní podkapitola se pak věnuje situaci židovské menšiny. Celá kapitola slouží jako rámec pro lepší pochopení specifické situace, kterou ve svých vzpomínkách popisují židovští pamětníci a je předmětem empirické části této práce.

2.1. Československo v těsně poválečných letech

„Československo bylo posledním státem osvobozeným od německé a maďarské okupace“[Kaplan 2004: 7]. Stejně jako ostatní státy bylo velmi poznamenáno uplynulými šesti lety, kdy probíhala válka. Za války přišlo o život násilnou smrtí na 360 tisíc osob, hmotné ztráty pak byly vyčísleny na 347 miliard korun. [Kalinová 2004: 57]. Je pravdou, že Československo neutrpělo největší ztráty v porovnání s ostatními zeměmi [Procházka 1991: 11], ale i tak se radost z konce války mísila s obavami o budoucí vývoj. Bylo třeba co nejrychleji vyřešit politickou situaci, která by stabilně upevnila pozici Československého státu a zároveň zajistila spokojenost obyvatelstva, které trpělo nedostatkem některých surovin a starostmi, jak bude vypadat jejich budoucí život. „Sjednocujícím činitelem politických směrů byla prosazovaná nová idea československé státnosti. Rodila se z nedávných, velice živých zkušeností, z trvajících obav z budoucího Německa a z přesvědčení o historické nezbytnosti trvale zajistit státní existenci českého a slovenského národa.“ [Kaplan 2004: 7]. Rok 1945 byl významným mezníkem v československé historii. Neznamenal pouze vítězství nad nacistickým Německem, porážení nacistické totality, ale i osvobození po šesti letech nesvobody. „Mezinárodní uznání obnovy československé státnosti za druhé světové války

nebylo automatickou samozřejmostí. Představuje úctyhodný výkon E. Beneše a londýnské exilové vlády.“ [Rataj 2009: 15].

2.1.1. Politická situace

„Na československou vnitřní politiku měly totiž vždy mimořádný vliv změny velmocenských sfér vlivu ve střední Evropě. Přinejmenším tyto vlivy zvýhodňovaly jednu část české politiky a paralyzovaly druhou.“ [Rataj 2009: 7]

Politická situace v Československu v prvních poválečných letech bývá často chápána jako „...předstupeň k vládě jedné strany, jako cesta k Únoru.“ [Procházka 1991: 6]. Mnohé publikace pak při sledování politických událostí sledují právě linii vývoje vlivu komunistické strany, která se v únoru roku 1948 dostala k moci. Existují v podstatě dva pohledy na politický vývoj v letech 1945 -1948. První z nich hodnotí tuto dobu jako období demokratické republiky, která neodolala vlivu sovětizace, druhý považuje poválečnou dobu za předeheru komunistického převzetí moci, „období, které marx-leninská teorie nazývá „přechodným obdobím“ a jehož cílem z hlediska této teorie je přechod od parlamentarismu k bolševické diktatuře.“ [Dršina citován in Kocian 1991: 1]

Následující text sleduje také politickou situaci, ale zaměřuje se více na vyrovnávání se s válečnými dopady tak, aby bylo možné v další podkapitole na základě politických souvislostí dobře vykreslit poválečný společenský život.

„Pro poválečný vývoj české společnosti bylo rozhodující, jak se bude vyvíjet poměr sil ve světě a jaké místo v něm bude mít poválečné Československo. Pro exilovou vládu bylo klíčovou otázkou uznání Československa v předmnichovských hranicích a poválečné řešení problému německého obyvatelstva.“ [Kalinová 2004: 41]. (Československo bylo v květnu roku 1945 obnoveno s hranicemi, jaké mělo před rokem 1938, ale s tím rozdílem, že mu již nepřípadala Zakarpatská Ukrajina,

kteřá byla nově přidružena Sovětskému svazu.[Kocian 1991: 17]). Tyto základní požadavky byly shrnuty v Košickém vládním programu (ustanoveném 5. dubna 1945), na kterém se usnesla tehdejší domácí vláda označovaná jako Národní fronta Čechů a Slováků, respektive exilová vláda v čele s Edvardem Benešem a Klementem Gottwaldem jako zástupcem KSČ působící v Moskvě, kteří se dohodli na vzniku této vlády.

Národní fronta „ byla typickým základním rysem politického systému lidové demokracie, který byl v různých modifikacích formován v některých zemích střední a jihovýchodní Evropy jako kombinace aktivního zapojení širokých lidových mas do národně osvobozeneckého boje v letech druhé světové války a sovětských zájmů v tomto prostoru.“ [Kocian 1991: 12]. Československá vláda Národní fronty byla tvořena politickými stranami, které představovaly odboj proti nacistické okupaci. V Českých zemích se jednalo o Československou sociální demokracii, Komunistickou stranu Československa, Československou stranu národně socialistickou a Československou stranu lidovou, na Slovensku o Komunistickou stranu Slovenska a slovenskou Demokratickou stranu. „Do politického života nebyla připuštěna pravice. Vedle fašizujících (slovenští Lud'áci, čeští Gajdovci) ani ti, kteří s fašisty byli za první republiky ochotni spolupracovat (národní demokraté, národní sjednocení, živnostníci, agráři).“ [Procházka 1991: 9]. K chronologickému upřesnění politické situace je nutno dodat, že Česká národní rada (ČNR), která vzešla z pražského povstání, byla po prvních dnech zrušena a hlavní představitelé pražského odboje byli odsunuti do pozadí. Jednání vlády s představiteli domácího odboje vedenými ČNR bylo velmi zásadně ovlivněno postojem Sovětského svazu. Velvyslanec SSSR Zorin totiž proklamoval velkou nedůvěru Sovětů k představitelům ČNR. Z toho důvodu byla již 11. května 1945 ČNR zrušena a její pravomoci svěřeny vládě. [Gebhart, Kuklík 2007: 610 - 614]. Pro vládu Národní fronty byla charakteristická vysoká aktivita komunistů a sociálních demokratů, demokraté pak byli spíš pasivní a snažili se zmírňovat

dopady schvalovaných zákonů [Pehr 2011: 172]. Paritní zastoupení všech stran způsobilo, že v celostátním měřítku získali komunisté třetinu, se sociálními demokraty pak polovinu. Pozice komunistů však byla ještě zesílena tím, že měli obsazena klíčová ministerstva.[Procházka 1991: 9]

Košický vládní program byl založen na „...hlubokých strukturálních reformách v osvobozené vlasti, které by vnitřně zabezpečily stát před novým Mnichovem.“. Jednalo se o „rozsáhlé změny v mocenskopolitické a sociálně ekonomické oblasti...“[Kocian 1991: 7]. Charakteristickým rysem vládního programu byla i jeho zahraničně politická orientace na Sovětský svaz. „Ve formování zahraničně-politické orientace na SSSR měla značný, dokonce klíčový význam československo-sovětská smlouva o přátelství a poválečné spolupráci z 12. prosince 1943.“ [Kaplan 1990: 5]. Košický vládní program byl tvořen 16 body a mimo již výše uvedené požadavky, které se týkaly zachování hranic Československa tak, jak tomu bylo před Mnichovem a vypořádání se německým obyvatelstvem, tedy jejich odsunem z pohraničních oblastí. Pojednával o obnově národního hospodářství, zavedení nové sociální politiky, převedení majetku Maďarů, Němců, zrádců a kolaborantů (mimo maďarských a německých antifašistů) pod státní správu, o provedení pozemkové reformy, o novém státním uspořádání založeném na národních výborech, dále o zaručení občanských svobod, rozebíral otázku nového uspořádání mezi Čechy a Slováky, řešil otázku Němců a Maďarů v Československu, potrestání válečných zločinů, kolaborantů a kolaborujících politických stran. [Pehr 2011: 154 - 160].

V prvních měsících vlády Národní fronty byla zákonodárná moc nahrazena prezidentskými dekrety, které tak upravovaly rozhodnutí vlády, týkající se například znárodnování bank a pojišťoven, zavedení pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství, zrušení německé university, řízení výroby, zrušení československého státního občanství Němcům a Maďarům a mimo mnohé další také dekrety, související

s konfiskací německého majetku. Benešovými dekrety, kterých bylo celkem 143, docházelo k mnohým změnám. Je ale patrné, že některé zasáhly obyvatelstvo více než ostatní, některé z nich jsou diskutované i v současnosti. Soudobou atmosféru ve společnosti bezesporu ovlivnily následující dekrety: 5/1945 Sb. Dekret prezidenta o neplatnosti některých majetkově - právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Následujícím dekretem 12/1945 Sb. Dekret prezidenta o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, došlo ke změně vlastnických vztahů. Dekretem, který upravoval potrestání válečných zločinců, byl 16/1945 Sb. Dekret prezidenta o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, 28/1945 Sb. Dekret prezidenta o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, 33/1945 Sb. Ústavní dekret prezidenta o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, „ Jím byly z československého státního svazku propuštěny všechny osoby německé a maďarské národnosti, které okupantské režimy prohlásily za své státní příslušníky. Z opatření byly vyňaty osoby, které mohly prokázat, že zůstaly věrný Československé republice a nikdy se neprovinily proti českému a slovenskému národu, zúčastnily se odboje nebo trpěly pod terorem.“ [Broklová 2005: 80], [zákony dostupné z <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/> dne 14. 5. 2011]. Vliv dekretů na chování lidí v české společnosti bude rozebrán v následujících podkapitolách.

Politický vývoj pokračoval ustanovením Prozatímního národního shromáždění, na základě Benešova dekretu ze dne 6. listopadu roku 1945. Vláda Národní fronty Čechů a Slováků trvala do listopadu téhož roku, kdy zahájilo svou činnost Prozatímní národní shromáždění. Byla ustanovena tzv. Druhá vláda Zdeňka Fierlingera, který setrval v pozici premiéra. Národní fronta působila i nadále, ale její

režim „...postrádal podstatný rys parlamentní demokracie - existenci legální, institucionalizované opozice.“ [Procházka 1991: 10]. V květnu následujícího roku proběhly volby, které vyhráli komunisté. Volbám předcházela mohutná předvolební kampaň ze strany KSČ. Součástí předvolební agitace byla i zastrašovací kampaň, kdy, jak vzpomíná např. bývalý člen předúnorového Národního shromáždění Josef Lesák, byly obvykle užívány i nátlakové a zastrašovací akce: „Před volbami zorganizovali (komunisté pozn. autorky) úplné štvance na občany, o nichž věděli, že nebudou volit KSČ. Stačilo totiž pouhé podezření a prvním postihem bylo vyškrtnutí z volebního seznamu. Lidé se báli.“ [Lesák 2008: 21]. Prostřednictvím tzv. malého retribučního dekretu mohly národní výbory totiž ovlivnit, kdo bude mít volební právo. Dle zákona z roku 1946 o parlamentních volbách totiž pozbýval volební práva ten, kdo byl dle výše zmíněného dekretu potrestán, nebo obdržel dokonce jen obvinění [Hanzlík 1997: 145 - 159].

Komunisté se také snažili v rámci „předvolebního boje“ zdiskreditovat národně socialistickou stranu, kterou považovali za svého největšího soupeře v nadcházejících volbách. K tomu chtěli využít vykonstruovaných obvinění Vladimíra Krajiny - předního odbojového činitele a nyní generálního tajemníka národních socialistů. [Koutek 2010: 181 - 188] Situace v Národní frontě se již před volbami začala vyostřovat, doposud se však demokratické politické strany snažily nevyhrocovat zbytečně situaci a naopak ji zklidňovat. Komunistický úspěch ve volbách nebyl však tak jednoznačný, jak by se na první pohled mohlo zdát. Komunisté se stali nejsilnější stranou v českých zemích se ziskem 40,17% hlasů. Následováni byli národními socialisty s 23,66%, lidovci s 20,24% a nejslabší volební výsledek zaznamenala sociální demokracie, která obdržela 15,58% hlasů. Optimismus pramenící z vítězství ve volbách v českých zemích byl poněkud utlumen volebním výsledkem na Slovensku. Zde vyšla vítězně z voleb Demokratická strana s 62%. Komunisté se stali druhou nejsilnější stranou s 30,37% a další dvě slovenské politické strany Strana slobody a Strana práce dostaly ve

volbách pouze mírně nad 3% hlasů. Přesto se v součtu hlasů stali v Československu přesvědčivými vítězi voleb právě komunisté. Rozdělení křesel v novém parlamentu bylo následující: komunisté dosáhli 114 poslaneckých mandátů, národní socialisté 55, lidovci 46, demokraté 43, sociální demokracie ve spojení se Stranou práce 39 a Strana slobody 3 poslanecká křesla. [Bělina et al. 1992: 254 - 260].

Úspěch komunistů ve volbách byl předznamenán již v poválečném politickém uspořádání Národní fronty, kdy byly pravicové politické strany zakázány a tím tak omezena politická pluralita obnoveného státu. Příznivce získávali komunisté obratnou politikou právě i u stoupenců dřívějších pravicových stran. Platí to zejména u voličů agrárníků, kdy se venkov v poválečné době stává působištěm KSČ [Cuhra et al. 2006: 171 - 173]. K tomu komunisté obratně využili pozemkovou reformu, při níž byla přerozdělována zkonfiskovaná zemědělská půda a tak zvyšována obliba komunistické strany v tradičně konzervativním venkovském prostředí. Propad sociální demokracie ve volbách byl způsoben více faktory. Jedním z významných je skutečnost, že sociální demokracie působila pouze v českých zemích. Na Slovensku byla totiž během slovenského povstání v roce 1944 sloučena s komunistickou stranou. Sociálně demokratická strana se snažila oslovit i slovenské voliče, a proto na Slovensku krátce před volbami vznikla Strana práce. Jak je uvedeno výše, po volbách česká sociální demokracie se Stranou práce těsně spolupracovaly. Dalším faktorem byla neschopnost dostatečně se vymezit vůči KSČ, jejíž program byl pro levicově smýšlející voliče přitažlivější a naopak pro voliče středově zaměřené byla lepší variantou národně sociální strana. [Rupnik 2002: 200 - 204]. Situace pro komunistickou stranu byla po volbách ještě příznivější na úrovni národních výborů. Mandáty do národních výborů se přerozdělovaly dle volebních výsledků. Pro komunisty měly národní výbory velký význam, jak dosvědčuje i projev K. Gotwalda z roku 1945: „Naše strana a každá její organizace musí pochopit, že právě národní výbory jsou nástrojem, kterým je možno od základu změnit politickou strukturu celého našeho státního zřízení.“

[Hanzlík 1997: 45] A snažili se zde získat co největší vliv bezprostředně po vzniku národních výborů v roce 1945 na osvobozených územích republiky, přičemž zhusta využívali ilegálních organizací KSČ z doby okupace.[Hanzlík 1997: 43 - 47] Po volebním vítězství získali komunisté ještě větší vliv v národních výborech a postupně je téměř naprosto ovládli. V této době však ještě KSČ nemohla přes odpor ostatních politických stran národní výbory přetvořit na orgány tzv. „lidové správy“, v nichž by byl sloučen výkon státní správy a samosprávy [Ratajová, Rataj 2002: 183 - 195]. I na příkladu národních výborů lze pozorovat vzrůstající napětí a rozepře v národní frontě. Situace, vyhrocující se již před volbami, se po volebním úspěchu komunistů nadále zhoršovala. Velké rozpory panovaly mezi stranami v oblasti hospodářské politiky, v zemědělství, především o radikální pozemkovou reformu. Pod vlnou kritiky bylo také komunisty řízené ministerstvo informací, které do značné míry ovlivňovalo rozhlas a filmové zpravodajství a snažilo se získat pod kontrolu i tisk. [Bělina 1992: 258]. Komunisté využívali v rámci „politického boje“ své pozice v silových složkách státu. Jednalo se především o ministerstvo vnitra řízené komunistou V. Noskem, sbor národní bezpečnosti, a stále sílící vliv v armádě [Hanzlík, Vondrášek 2006: 119 – 230]. Prostřednictvím SNB a jeho zpravodajské sítě podnikali provokace a akce za účelem zdiskreditovat své politicko-mocenské soupeře. Známým případem je například tzv. mostecká aféra. Svou závažností se však vymykal tzv. krčmáňský případ, kdy několik demokratických ministrů (Drtina, Zenkl a Masaryk) obdrželo na podzim roku 1947 poštou zásilku obsahující výbušninu. Dalším významným počinem komunistické SNB byla aféra na Slovensku, která vyústila v odstoupení místopředsedy vlády a lídra nejsilnější slovenské strany Demokratické strany. [Bělina 1992: 259]

Neustále se zhoršující situace v Národní frontě vyústila do krize v roce 1947. Koaliční partneři se dostávali do stále ostřejších sporů. Na vině byly jednak výše zmíněné excesy řízené komunisty a prováděné pomocí represivních složek státní moci, na druhé straně šlo o politické neshody. Hospodářská situace státu se

neustále zhoršovala, příčinou byla i velká neúroda v létě 1947. Znárodněné podniky se dostávaly do těžkých problémů, zemědělství, především v pohraničí, se nacházelo v depresi. Nespokojenost občanů v zemi rostla. [Cuhra et al. 2006: 155 - 175] V roce 1947 vyvstala před československou vládou možnost hospodářského oživení v podobě tzv. Marshallova plánu. Českoslovenští političtí představitelé pozvání na jednání o plánu poválečné obnovy vítali a chtěli se konference v Paříži zúčastnit. V jednání dokonce pokračovali i po odmítnutí plánu Sovětským svazem. Samostatné jednání Československa však nebyl ochoten akceptovat SSSR, který donutil československou vládu odmítnout účast na Marshallově plánu.[Zeman 1998: 211 - 227] Sílící rozpory komunistů s ostatními členy Národní fronty byly také způsobeny nátlakem na československé komunisty ze strany Sovětského svazu.

Komunistická strana v průběhu roku 1947 zesílila a podstatným způsobem uspěla změnu ve strategii nabývání moci ve státě. Opouštěla parlamentní zákonné prostředky a využívala mimoparlamentní nelegální praktiky ve svém zápase o absolutní moc v Československu. Veřejné mínění po celé období „třetí republiky“ výrazně komunisté ovlivňovali propagandou na stránkách Rudého práva, které vycházelo ve velkém nákladu [Řepa 2010: 263 - 275]. Na počátku roku 1948 byla mírou neshod politické reprezentace téměř paralyzována činnost vlády. Konflikt se vyhrotil v průběhu měsíce února. Rozhořel se spor o vliv komunistů ve Sboru národní bezpečnosti. Velkým kritikem SNB a jeho napojení na KSČ byl P. Drtina, ministr spravedlnosti za národní socialisty.[Rupnik 2002: 236 - 246]. Únorová krize začala tedy jako spor demokratických členů vlády s komunisty ohledně odvolání několika nekomunistických vysoce postavených důstojníků v SNB. Komunistický ministr vnitra Nosek odmítl nařízení vlády a rozhodnutí odvolat nekomunistické důstojníky SNB nezrušil. Proti takovému postupu ostře vystoupili demokratičtí ministři. Odmítli zasedat v této vládě a krize dosáhla vrcholu. Po sérii jednání s prezidentem E. Benešem, se demokratické strany dohodly na podání společné demise svých ministrů.

Demise byla předána prezidentovi Benešovi na Pražském hradě 20.2.1948. K demisi se nepřipojili ministři za sociální demokracii. Z vlády, kterou tvořilo 26 ministrů, odešlo tedy pouze 12 ministrů (za národně socialistickou stranu, lidovce a slovenské demokraty). Po podání demise se ukázala bezradnost a nepřipravenost zástupců demokratických stran. Věřili v parlamentní způsob řešení krize ze strany KSČ. Demokraté nečekali, že Gotwald nepodá demisi zbytku vlády. [Procházka 1991: 28 - 46]. Navzdory očekávání přešla KSČ do ofenzivy. Komunisté neobyčejně rychle zalarmovali své stoupence k pořádání nátlakových akcí, jež měly především ovlivnit prezidenta a demokratické politiky. Následující den na manifestaci KSČ na Staroměstském náměstí Gotwald vyzval k utváření akčních výborů národní fronty. Akční výbory měly za úkol zbavit se z podniků a úřadů zaměstnanců, kteří nesouhlasili s postupem komunistů. KSČ pokračovala v demonstraci síly, zaktivizovala příslušníky lidových milic a do Prahy byly povolány pohotovostní oddíly SNB. [Novotný et al. 1998: 417 - 422] Po nátlakových akcích ze strany KSČ a poměrně velké pasivitě demokratických stran, prezident demisi ministrů 25. února přijal. Svou roli zde také sehrála obava prezidenta z reakce Sovětského svazu, jehož stanovisko přiletěl do Prahy během února deklarovat Valerian Zorin. [Procházka 1991: 32] Přijetí demise prezidentem znamenalo vítězství komunistů. Prostřednictvím akčních výborů a ozbrojených složek získali absolutní moc ve státě. A tím ovlivnili jeho další směřování na dlouhá desetiletí.

Československá poválečná diplomacie, vedená Janem Masarykem postupovala na poli zahraniční politiky jednotně a disciplinovaně v souladu s politikou Sovětského svazu. Snažila se navazovat přátelské vztahy se slovanskými státy (tyto vztahy zaštiťoval Československý výbor pro slovanskou vzájemnost) a během poválečných let uzavřela smlouvu o přátelství, vzájemné pomoci a mírové spolupráci s Jugoslávií (květen 1946) a v následujícím roce smlouvu o přátelství a vzájemné spolupráci s Polskem. Avšak nadále ve vztahu k Polsku přetrvávala

nedůvěra či antipatie především u nekomunistických československých politiků. Smlouva s Polskem se totiž rodila velmi obtížně a dá se říci, že vlastně na pokyn SSSR. Vztahy mezi Polskem a Československem byly ovlivněny neustále doutnajícím sporem o problémová území, na něž si činily nárok oba státy. Jednalo se především o Těšínsko, s bohatými zásobami uhlí a s důležitým železničním dopravním uzlem. [Kaplan 1990: 43 - 66].

Poválečná menšinová politika byla ovlivněna myšlenkou o vzniku národního státu Čechů a Slováků bez existence menšin. Tato myšlenka byla jednou z nejvýznamnějších idejí politiky odčinění Mnichova a měla být uskutečněna likvidací národních menšin tím, že jejich většina bude vystěhována a zbytek odnárodněn [Kaplan 1990: 14]. V důsledku těchto úvah byli odsunuti němečtí obyvatelé převážně z pohraničí. Zpočátku se jednalo o divoký odsun, který doprovázela řada děsivých činů ze strany českého obyvatelstva. Českoslovenští političtí představitelé se zprvu nesnažili odsun příliš regulovat, navíc byla na základě prezidentských dekretů Němcům a Maďarům upřena celá řada práv a zabaven téměř veškerý majetek [Cuhra et al. 2006: 162]. Divoký odsun bývá ohraničen Postupimskou konferencí, probíhal tedy převážně mezi květnem až srpnem roku 1945. Usnesení z konference o provedení odsunu německého obyvatelstva spořádaně a lidsky a o jeho přerušení do té doby než bude situace důkladně prozkoumaná a připraven politicky organizovaný odsun, nebyla v Československu dodržena [Arburg, Staněk 2011: 118 - 123]. Odsun probíhal i nadále a teprve od 1. 12. 1945 do 1. 7. 1946 probíhal organizovaný odsun, který se však protáhl fakticky o celý další rok [Procházka 1991: 13]. V rámci organizovaného odsunu byli političtí představitelé kritizováni i ze strany zahraničí (především Británie) z důvodu velmi špatných podmínek v internačních táborech pro Němce [Kaplan 1990: 144 - 154]. Stejně jako Němce měla československá vláda v úmyslu vystěhovat maďarskou menšinu, s tím však nesouhlasil Sovětský svaz a tak zůstalo pouze u návrhu na výměnu obyvatelstva.

Zajímavou aktivitou československé diplomacie v rámci tohoto období byla podpora vzniku státu Izrael. „Československá delegace v OSN důsledně podporovala ukončení britského mandátu v Palestině a vyhlášení židovského státu.“ [Rataj 2009: 17]. Jedním z klíčových prvků, které ovlivňovaly politiku Československa vůči židovské menšině, byl vztah SSSR k Izraeli. Proto byla zpočátku židovské menšině poskytována podpora a tím v podstatě navazovala na masarykovskou koncepci. Sovětský svaz však brzy zjistil, že Izrael nebude podporovat jeho zájmy na blízkém východě a tak dobré vztahy na počátku 50. let ustaly [Petráš 2007: 32 - 33]. Dále byla politika ovlivněna představami, že stát obsahující menšiny neobstál a byl příčinou oslabení. Snaha o vybudování národního státu složeného jen z Čechů a Slováků, byla důvodem, že ani politika vůči židovské menšině nebyla tak kladná, jak by bývala mohla být, pokud by skutečně navazovala na prvorepublikové tradice.

2.1.2. Společenská situace

Pro celkové pochopení situace v poválečném Československu je nesmírně důležité porozumět nejen výše uvedeným politickým aktům, ale především tomu, v jakém rozpoložení se česká společnost nacházela, co ji ovlivňovalo a jak se proměňovala. Teprve pokud si člověk vytvoří představu o tom, co společnost v dané době nejvíce formovalo, může lépe porozumět výpovědi jednotlivých pamětníků. Na celkovou atmosféru v poválečném Československu mělo vliv rozpoložení většinové společnosti a nálady, jaké v ní panovaly. To, jak se cítila společnost, bylo ovlivněno výše uvedenou politickou situací, ale zároveň společnost ovlivňovala i rozhodnutí politiků. Dlouho očekávaný konec války přinesl četné změny, které s sebou nesl přechod od válečného režimu k normálnímu životu. Změny byly patrné v souvislosti s atmosférou panující ve společnosti, s návratem obyvatelstva a jeho další migrací, s politickými změnami, které měly poměrně velký dopad, který se

týkal jak sociální oblasti a podpory, tak změny například v uspořádání podniků v souvislosti se sílícím působením komunistické strany.

Poválečnou dobu v české společnosti charakterizuje na jedné straně nezměrná radost a štěstí z konce války, zároveň se ale s nadějami a nadšením mísila i jistá obava o budoucí vývoj. Určitou jistotou se stala snaha o obnovení republiky v její předválečné podobě. Situace nebyla rozhodně jednoduchá. „Přechod válkou rozrušené a zbídačené Evropy k mírovému životu probíhal složitě a obtížně. V pohybu byli obyvatelé poražených i vítězných států, utrpěné bolestné rány se zacelovaly pomalu a těžko. Lidé pocítovali nedostatek základních životních potřeb a v mnoha oblastech na ně doléhala skutečná bída.“ [Kaplan 2004: 7]. Obtížnou situaci nastiňuje ve své publikaci i Pehr „Poválečná doba však nebyla jen časem radosti, ale také anarchie. Ze všech stran se ozývaly nářky nad zmatkem a nedostatkem všeho. Téměř nic nefungovalo, jak mělo. Řada závodů stála, mnozí dělníci nepracovali, stejně jako řada úředníků nevykonávala své povinnosti“ [Pehr 2011: 168]. Lidé si přáli mít co nejdříve republiku stejnou nebo i lepší než byla před válkou „Většina občanů cítila potřebu změny a přála si, aby obnovená republika byla lepší než ta meziválečná. ... Lidé prostě chtěli stát změnit, na špatné zapomenout a nedopustit chyby z minulosti. S tím také souviselo přání, aby se záležitosti spojené s obnovou státu vyřizovaly co nejrychleji.“ [Pehr 2011: 168]. Jak však bylo uvedeno již výše, válka byla natolik převratnou událostí v dějinách, že nebylo prakticky možné pokračovat v tom, jak vypadala společnost před válkou. Šlo navazovat na určité směry, myšlenky, ale nemohlo dojít k obnově tak, jako by válka neproběhla. „...dnes žijeme v naprosto jiné Evropě, než jaká byla roku 1938, této Evropě docela nepodobné.“ [Staněk 1997: 24]. Doba války a poválečné období přinášely mnoho dynamických změn, které se odehrály ve velmi omezeném časovém období „Teď měsíc znamená často více než celé roky, a šest let války- toť celá epocha, celé století, měříme-li je bohatostí náplně i dosahem odehravších se v nich dějů... není možno vracet se k roku 1938 a navazovat na to, kde jsme

přestali, když svět z roku 1938 je nenávratně ztracen...“ [ibid]. Jedním z prvních cílů státu, které byly vytyčeny a zapojilo se do nich obyvatelstvo a jednotlivé politické strany bez ohledu na rozdíly v jejich zájmech, byla obnova národního hospodářství. „ V poválečných týdnech a měsících obyvatelstvo přinášelo při hospodářské obnově nesmírné oběti. Při obnově měst a obcí občané odpracovali tisíce hodin, často spontánně dobrovolně pomáhali tam, kde to národní hospodářství potřebovalo.,, [Kalinová 2004: 85]. Československé hospodářství sice nebylo postiženo rovnoměrně po celém území republiky, ale mimo přímých škod v oblasti průmyslu a dopravy došlo i k vyvážení strojů, k jejich následnému šrotování pro válečné účely, dále se vyvážel i materiál, některé podniky neměly po válce žádný provozní kapitál. Dne 26. února byla podepsána dohoda mezi UNRRA² a Československem o okamžité pomoci a první obnově, na jejímž základě byly zdarma poskytnuty dodávky zboží a poskytování různých služeb, za jejichž distribuci odpovídala česká vláda [Němeček 2005: 31]. Podporu a motivaci při zapojování obyvatel k přispění při obnově hospodářství zajišťovaly jednotné odbory, odborové orgány a závodní rady. Odbory organizovaly také brigády v dolech, v zemědělství a v dalších odvětvích. Úspěšně se jich účastnilo tisíce lidí. Druhou stranou působení odborů byl jejich významný vliv ve správách podniků, při obsazování vyšších postů docházelo k prosazování zájmů jejich i politických stran, často proto docházelo ke konfliktům a nedorozuměním. Další otázky, které bylo nutno řešit v těsně poválečném období a jež se významnou měrou dotkly atmosféry

² United Nation Relief and Rehabilitation Administration, americká organizace založená na konci roku 1943 na sociální pomoc zemím, které byly postiženy válkou. UNRRA dodávala po osvobození do Československa základní potraviny (od solí, po máslo až masové konzervy a čokoládu), ošacení, léky, lékařské vybavení, ale i těžké stroje, benzín, fosfáty atp. Zajišťovala i pomoc lidem, kteří se vraceli domů a zatím neměli kam jít. První dodávku pomoci obdrželo Československo již 8. dubna 1945. více viz Sommer, Karel: UNRRA a Československo, Slezský ústav AV ČR, Opava 1993)

ve společnosti, bylo řešení národnostního uspořádání státu, pozemkové reformy a otázky znárodnění. Proměnu nálad ve společnosti prokázaly i výsledky prvních poválečných voleb, kdy bylo patrné, že lidé očekávali změny v oblasti vlastnictví, zesílilo postavení nejhudších vrstev a naopak zeslábla pozice podnikatelských skupin. Lidé, kteří nevlastnili žádnou půdu, získali pozemky a domy v pohraničí v důsledku odsunu Němců, sílil také vliv neustále se rozšiřující dělnické vrstvy. Výsledky voleb byly ovlivněny i tím, že komunistické vedení dávalo velký prostor pro veřejnou prezentaci levicově orientované inteligence. [Kalinová 2004: 85 - 99] Nespornou úlohu hrály i projevy komunisticky zaměřených kulturních pracovníků. Například z projevu Zdeňka Nejedlého na večeru kulturních pracovníků Lucerně dne 29. 5. 1945 je patrné, že autorův projev je velmi ovlivněn socialistickým smýšlením a vyzdvihováním Sovětského svazu a naopak odsuzováním buržoazní vrstvy, které dává za vinu mimo jiné i vznik války „...dala přímo popud ke vzniku této strašné války a vši té zkázy kultury i výsměchu i nejelementárnějším pojmům civilizace jaké znamenala tato válka.“ [Staněk, 1997: 23].

Hlavním cílem kulturních pracovníků dle projevu Z. Nejedlého je potřít fašismus, protože upozorňuje na to, že válkou byla zničena pouze vojenská síla fašismu a jeho další odnože působí dál například i na poli kultury. Vyzdvihuje nutnost prvky fašismus odstranit a prosazovat pouze českou kulturu. „Budeme jen žádat skutečné umění české a pravdivé. A budeme žádat především umění české, ryze národní a původní, které by vyjádřilo duši našeho národa a dalo světu poznat výši naší národní kultury, tužby a ideje našeho lidu.“ [Staněk 1997: 25]. Po válce se logicky vzedmula velká vlna nacionalismu, kterou právě výroky jednotlivých veřejně činných osob ještě více podporovaly a formovaly tak klima ve společnosti. Teze na venek působící inteligence, bylo možné nalézt především v dílech její vlastní tvorby, jednalo se především o umělce, novináře, spisovatele, mezi které patřili například F. Halas, V. Černý, F. Peroutka a mnozí další. Od zhruba poloviny roku 1946 se u velké části z nich projevovaly sympatie k levicově orientovaným

myšlenkám, u mnohých z nich i ke komunistické straně [Kalinová 2004: 89]. Jako veřejný projev může být uveden například Májové poselství kulturních pracovníků, pod který se podepsalo 840 spisovatelů, herců, malířů, hudebníků a dalších kulturně působících osob. V poselství manifestovali svůj pozitivní vztah ke komunistické straně. Politické i nepolitické projevy spisovatelů, novinářů a dalších osob byly velmi často publikovány a měly široký ohlas u veřejnosti. Je nutné upozornit na to, že ne vždy veřejně činné osoby sympatizovali s postupem politiků a tak se na stránkách některých deníků a časopisů objevovaly i kritiky spojené s iluzí socialismu a upozorňováním na možné ohrožení demokracie. Mezi periodika, která tyto články vydávala, patřil například Obzor, Vývoj a Lidová demokracie. Lidí, kteří by své názory prezentovali veřejně, nebylo tolik, ale i přesto měli velký vliv na formování nálad ve společnosti. Propagační činnost provozovaly i odbory, které nepublikovaly jen články, ale měly i své rozhlasové vysílání, organizovaly společenské a kulturní události a školení v jednotlivých závodech. Celkově se masmédiá snažila působit na společnost optimisticky, což lidé přijímaly po šestiletém období strachu a bázně velmi kladně. Lidé snadno uvěřili a chtěli uvěřit tomu, že už nebudou muset mít strach z chudoby, a že je možná změna, zvláště dělnické obyvatelstvo věřilo, že si celkově polepší. Sliby komunistické strany, jež slibovaly lepší budoucnost, svobodu, lepší situaci pro chudé vrstvy, to vše mělo velký ohlas. Komunistická hesla využívala dobovou situaci a získávala si tak sympatie mas. Příkladem, jenž nám dokládá míru přizpůsobení se komunistické strany požadavkům společnosti, může být její bojovný nacionalismus. V prvních poválečných letech byla paradoxně KSČ jednou z nejnacionalističtější zapálených politických stran. Dokladem o atmosféře ve společnosti v poválečných letech mohou být i informace z výzkumů veřejného mínění, které prováděl Československý ústav pro výzkum veřejného mínění. Výzkumy získaly na popularitě, protože se věřilo, že podporují reinstitucionalizaci demokracie. Lze se dozvědět, že lidé souhlasili se znárodněním průmyslu, že polovina z nich sympatizovala se vznikem závodních rad, kladně hodnotili poválečnou pracovní

morálku, atp. [Kalinová 2004: 85 - 98 ; Krejčí 2011 dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=158&lst=108> dne 2. 5. 2011].

Sociální zabezpečení obyvatel, které se začalo po válce opět rozvíjet, vycházelo z československých tradic, dopadů hospodářské krize v 30. letech a ze změn v mezinárodním postavení státu v období okupace. Stát se již nemohl vrátit v této oblasti k předválečným trendům, protože po tom, co lidé prožili, by mohlo dojít ke vzniku masových sociálních hnutí, sociálních bouří a revolucí [Kalinová 2004: 15]. Důsledky velké hospodářské krize, jakými byla například vysoká nezaměstnanost, byly natolik významné (obecně se tvrdí, že krize byla jednou z příčin, která umožnila ve společnosti nástup nacismu), že bylo třeba hledat nový hospodářský systém. Stejně jako svět se Československo nechalo inspirovat teoretickými díly ekonoma Keynesa. Jeho myšlenky se staly základem pro sociální politiku v několika poválečných desetiletích. Lidé měli obavy, aby se neopakovala krize kapitalismu, která byla způsobena individualismem neřízené ekonomiky a neregulovanými společenskými vztahy. V souvislosti s tím se zvyšoval příklon k socialistickým stranám a odborům. Pro poválečnou společnost měly zásadní význam sociální jistoty, které zahrnovaly sociální práva, zajišťování zaměstnání, vzdělání a ochranu pro všechny občany. Tato opatření položila základ sociálního státu (welfare state), v němž nebyl jedinec v případě nouze, nemoci či neštěstí odkázán pouze na vlastní pomoc, ale ve kterém byla nastavena sociální záchranná síť, na niž přispívali všichni obyvatelé země. [Cuhra et al. 2006: 163] Sociální zabezpečení popisuje i Všeobecná deklarace lidských práv, která byla přijata po 3,5 letech od skončení války. Sociální stát vznikl po roce 1945 v podstatě ve všech demokratických západoevropských zemích. Díky tradici se v jednotlivých státech k sociálním právům stavěli odlišně. Kalinová [2004] ve své publikaci odlišuje konzervativní typ sociálního zabezpečení, který byl založený na pojištění zaměstnaných osob, od liberálního, kde se pojištění vztahovalo na občany dle občanského práva a Beveridgův model, kombinující předchozí dva přístupy. Pro

Československo byl patrný přístup konzervativní, často označovaný jako Bismarckovský.

Na poválečnou společnost měly dopad i další činitelé, například i to, že během války byly uzavřeny vysoké a některé střední školy, protože ti, co by bývali mohli být studenty, byli nuceni vykonávat práce v zemědělství, zbrojní výrobě atp. Docházelo tak ke ztrátám v oblasti lidského kapitálu. Další poměrně význačný vliv měly masové přesuny obyvatelstva, které probíhaly během a po skončení války. Nikdy předtím nedošlo na českém území v tak krátké době k tak rozsáhlému pohybu obyvatelstva, které by zasáhlo politickou, ekonomickou, sociální i demografickou podobu země. Národ stál před těžkým úkolem a to ve velmi krátkém čase znovu osídlit poměrně velké území a zároveň zachovat hospodářskou podobu oblasti a zvládnout odsun sudetoněmeckého obyvatelstva [Čapka 2005: 204]. Po květnu roku 1945 se vraceli do pohraničních oblastí obyvatelé, kteří byli vystěhováni po Mnichovu. Zpět přicházeli také reemigranti z Volyně, Polska, Maďarska, Francie a dalších zemí. Dále se domů vraceli zbědovaní lidé z koncentračních táborů, někteří se na území Československa vyskytovali jen dočasně, v rámci svého návratu do jejich původní vlasti (například Poláci). „V rámci repatriace a reemigrace se do 30. září 1948 vrátilo do vlasti 947 tisíc osob“ [Kalinová 2004: 58]. Nejvíce osob se vrátilo do pohraničních území. Nárůst počtu obyvatel zde byl poměrně prudký, do dvou let od skončení války zde přibýlo na jeden a půl milionu obyvatel. Právě v těchto oblastech byla situace komplikovaná a to především v důsledku toho, že vysídlení Němci byli nahrazeni obyvatelstvem velmi podobného složení. Jednalo se především o chudší vrstvy, lidi bez majetku, nižší zemědělské dělníky, nekvalifikované pracovníky. Tito lidé zde obvykle získali majetek a půdu po odsunutých obyvatelích. V pohraničí českých zemí se v letech 1945 - 1946 začali také usazovat tzv. černí reemigranti z Rumunska a Jugoslávie. Tyto osoby patřili mezi sociálně nejslabší skupinu a navíc nemohli získat ke správě majetek, pracovali jen jako námezdní síla [Nosková 2005: 46].

Složení obyvatelstva na tomto území bylo velmi odlišné oproti struktuře obyvatel ve vnitrozemí. Pro stát bylo obtížné zajistit v oblasti státní správu a také správu řemeslných živností. Nakonec byl zřízen tzv. Osidlovací úřad se sídlem v Praze a Bratislavě a jeho primární funkcí bylo zajistit náhradu za úbytek pracovních sil v důsledku odsunu [Čapka 2005: 207]. Situace byla obtížná i pro samotné přistěhovalce, protože pro ně bylo obtížné adaptovat se na nové prostředí v souvislosti s tím, že neměli dostatečné zkušenosti. Docházelo i k situacím, že se vraceli pryč, případně opouštěli místa v zemědělství. Neustálý pohyb obyvatelstva v pohraničních oblastech ovlivnil i vzájemné vztahy mezi lidmi. Dalším dopadem migrací byl úbytek obyvatelstva v českých zemích o skoro tři miliony osob [Kalinová 2004: 57 - 77]. Díky poválečné migraci docházelo ke změně odvětvové struktury zaměstnanosti. Po válce došlo k poklesu zaměstnaných dělníků v oblasti průmyslu, což do značné míry ovlivnil i odliv studentů, kteří se vrátili po válce do znovuotevřených škol a odchod totálně nasazených. Na konci roku 1945 došlo k úpravě cen a mezd, což se stalo příčinou návratu nebo novému zapojení žen do pracovního procesu. Územní, sociální a profesní mobilita byla ovlivněna pozemkovou reformou, která byla prováděna na základě prezidentova dekretu (více viz výše). Konfiskovaný majetek Němců, Maďarů, kolaborantů a zrádců tvořil 2, 5 milionu hektarů půdy. Tato půda pak byla přerozdělována obvykle obyvatelům v pohraničních oblastech a družstvům. V důsledku této reformy se zmenšily rozdíly mezi majiteli velkých hospodářství a drobnými rolníky. [Kalinová 2004: 57 - 77] První část pozemkové reformy vítali rolníci jako projev sociální spravedlivosti, v pozdějším období pak začínali mít strach z omezování soukromého podnikání. Jak již bylo zmíněno, oproti předválečným letům se zemědělství muselo potýkat s nedostatkem dělníků. Nedostatek této pracovní síly byl řešen organizovanými brigádami. V atmosféře radosti ze získané svobody většina lidí (a zvláště ti méně majetní) přijímali tato poválečná opatření s nadšením. Po obavách z nezaměstnanosti a celkové nejistoty se těšili, že vzniká nová společnost, která bude založena na spravedlivém rozdělování majetku a příjmů. Poválečnými

změnami prošla i střední třída, jejíž zastoupení ve společnosti rostlo. Největší nárůst z hlediska zaměstnanecké diferenciaci se objevil logicky u veřejné správy a veřejných služeb, počet osob hlásících se ke svobodným povoláním naopak klesal.

Celkově se ve společnosti nejvíce rozvíjel terciální sektor, docházelo k složitějšímu rozvrstvení společnosti podle typu práce a s ním spojeným způsobem života. Osoby nemanuálně pracující měli podmínky čím dál horší, a to z toho důvodu, že platová diferenciaci se začala téměř stírat jak uvnitř této skupiny, tak především vůči ostatním odvětvím. Pokud by se změny ve společnosti shrnuly z hlediska dopadu na jednotlivé profesní typy, tak by bylo patrné, že největší dopad měly na velké a střední podnikatele, které velmi omezily. Znárodnění jim sebralo většinu majetku a pozemků, bylo jim přidělováno méně surovin i pracovních sil.

Velmi specifickou situaci v poválečné společnosti zažívaly menšiny. Na základě rozhodnutí o koncepci Československa jako jednotného státu Čechů a Slováků a především v důsledku snahy odčinit a vyrovnat se s dopady války, měly menšiny německého a maďarského obyvatelstva velmi špatné postavení. Jak již bylo uvedeno v kapitole zabývající se politikou v poválečném období, došlo k odsunu německého obyvatelstva (na území Slovenska maďarské menšiny). Většinová česká společnost se v souvislosti s odsunem německého obyvatelstva projevila jako nesmírně krutá³. Veškeré chování zaštiťoval princip kolektivní viny [Cuhra et al. 2006: 160 - 164], takže nakonec ani ti, kteří byli antifašisty, byť německého či maďarského původu, neměli šanci zcela uniknout zřudnému jednání českých obyvatel. Lidé se mstili a neměli slitování ani se ženami a dětmi. Zvláště v rané fázi odsunu, který je označován jako divoký odsun, došlo k loupežím,

³ Problematika odsunu Němců a s ní související popis společnosti je natolik specifický a rozsáhlý, že se mu není možné věnovat jen jako dílčímu tématu, proto je zde situace jen zmíněna a pro lepší orientaci v dané problematice doporučuji detailní rozsáhlé šestisvazkové dílo Arburg A., Staněk T., Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945- 1951. Středokluky: Zdeněk Susa, 2011)

vraždám i hromadným vraždám (například ústecká katastrofa). Na násilnostech vůči Němcům se podíleli i členové Rudé armády, velmi častá byla znásilnění německých žen (je ale nutné podotknout, že tomuto odpornému chování ze strany ruských vojáků neunikla ani řada žen českého původu). V prvním roce po válce došlo ke zvýšenému počtu sebevražd u německého obyvatelstva, které si ze strachu z násilností a zoufalství ze ztráty majetku sáhlo na život [Arburg, Staněk 2011: 58 - 66]. Silné působení nacionalismu, které se po válce mohutně rozšířilo, dostalo podobu nacionalismu protiněmeckého. V lidech se nahromadil v důsledku ztráty národní svobody, krutosti okupační moci, chování německých vojáků na konci války a také díky návratu těch, co přežili koncentrační tábory a věznice a podávali svědectví.

Další příčinou prudkého rozšíření protiněmeckého nacionalismu bylo i to, že lidé ze sociálně nejslabších vrstev měli možnost získat konfiskovaný německý majetek a zvýšit si tak své sociální postavení. Vlna protiněmecké nenávisti zasáhla celý český národ, její síla však byla do určité míry diferenciovaná, ne každý se aktivně podílel na odsunu německého obyvatelstva. Důvodem bylo, že ne všichni obyvatelé byli ve styku s pohraničními oblastmi, a tak neměli možnost svou nenávist aktivně projevit. Dále zde existovala velmi úzká skupina těch, kteří se snažili odlišovat mezi vinnými a nevinými. Nelze přesně vymezit, jak vypadala skupina obyvatel, kteří se dopouštěli násilných činů při odsunu Němců. Patřili k ní totiž zástupci všech sociálních vrstev bez rozdílu politické orientace. Jak bylo uvedeno v kapitole o politických poměrech v poválečných letech, je smutné, že političtí představitelé o dané situaci věděli, a i přesto, že byli ze zahraničí kritizováni a upozorňováni, aby odsun probíhal pod jejich dohledem, nesnažili se situaci korigovat okamžitě. [Kaplan 1990: 135 - 158]. Naopak se stávalo, zvláště těsně po skončení války nebo i v posledních válečných dnech, že výroky některých politiků ještě více podněcovali společenskou protiněmeckou nenávist a kolektivní vinu. [Kučera 2005: 92 - 95]. Příkladem mohou být i výroky prezidenta Beneše:

„...Musíme biť Nemcov všade a nemilosrdne, bez milosti a slutovania.“ [Projev při vojenské přehlídce v Popradu dne 28. dubna 1945, Novotný 1996: 134], „Bude třeba...vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých ... [Projev na Staroměstském náměstí v Praze 16. Května 1945, Novotný 1996: 139]. Před organizovaným odsunem byla na Němce uplatňována nařízení, která se podobala norimberským zákonům, němečtí obyvatelé museli chodit s označením na ošacení, byla omezena doba, kdy mohli nakupovat, došlo k uzavření školství v jejich jazyce, měli zakázáno využívat hromadnou dopravu a navštěvovat veřejné místnosti, dostávali potravinové příděly, které odpovídaly normám pro Židy za okupace, sňatky s osobou německého původu byly také omezeny. [Kaplan 1990: 146].

Vůči maďarské menšině měl být uplatněn podobný postup jako v případě odsunu Němců. Tento záměr si však nezískal mezinárodní uznání, a tak i přes všemožné snahy Československa maďarskou menšinu odsunout, k tomu nakonec plně nedošlo. Po vyjednávání s maďarskou vládou bylo přistoupeno na výměnu obyvatelstva, která se realizovala jen ve velmi omezeném rozsahu. [Mareš 1992: 253]. Původní návrh na odsun, později na výměnu obyvatelstva, byl zaštiťován představou jednotného státu „... musíme stát za ideou našeho národního státu, to jest za zásadou vyměnit menšiny mezi Maďarskem a Československem.“ (Rozhovor s předsednictvem Slovenské národní rady na konci srpna 1945, Novotný 1996: 151). Došlo však k přesídlení několika desítek tisíc Maďarů ze Slovenska do českého pohraničí [Cuhra et al.2006: 162]. Maďarskou menšinu tedy nečekal tak tragický osud jako menšinu německou.

Odlišnou situaci po válce zažívala židovská menšina. Holocaust bohužel přežilo jen velmi málo osob židovského původu, a tak se jich zpět do Československa vracelo nepříliš. Nižší počet byl dán i tím, že ne všichni, kteří přežili, se rozhodli pro návrat do svých domovů, i když to byla obvykle nejčastější volba. Na určitou dobu se počet zástupců židovské menšiny zvýšil, ale to bylo dáno pouze přechodem Židů z jiných zemí, kteří se přes Československo vraceli

například do Polska. Po neskutečně krutých zážitcích, které si museli během válečných let vytrpět, došlo ke změně jejich chování, jednání a v souvislosti s nepřenositelností prožitého docházelo ze strany většinové společnosti k nepochopení. Společnost většinou netušila, jak se k židovské menšině chovat, zda se ptát či o válce mlčet, případně situaci zlehčovat. „Dokonce i v Evropě často vznikala vůči ohromeným Židům, kteří přežili, spíše averze než lítost. Jejich vlastní bezbrannost nebo zvyky plynoucí ze zrůdného zacházení vyvolávaly nové vlny antisemitismu.“ [Johnson 1995: 489]. Druhou příčinou, která do značné míry negativně ovlivnila vztah většinové společnosti k židovské menšině, bylo to, že obyvatelé Československa si velmi rychle zvykli, že zde spoluobčané židovského původu během války nebyli (ať již v důsledku jejich ukryvání se či hlavně kvůli deportacím do sběrných a koncentračních táborů) a bylo možné využívat jimi opuštěné nemovitosti, či nakládat s jejich majetkem. Po skončení války mělo dojít k navrácení vlastnictví původním majitelům, což se samozřejmě nesetkalo s velkou popularitou. Lidé se nechtěli vzdát toho, co přepokládali, že už vracet nikdy nebudou. Nelibost s navrácením majetku byla patrná i u chování úřednictva, které mělo požadavky vyřizovat. Stalo se, že mnohdy byly žádosti zamítnuty i přesto, že k tomu nebyl pravý důvod. Právě tyto dva hlavní důvody byly příčinou, že se po válce začala objevovat opět vlna antisemitismu. [Čermáková 2009: 23 - 35]. Antisemitské projevy ve společnosti byly podpořeny i veřejně prezentovanými výroky politických představitelů. Vlny nenávisti se v Čechách neprojevíly v takovém měřítku jako na Slovensku, kde došlo ze strany většinové společnosti i k pogromům (v roce 1945 v Topolčanech, v letech 1946 a 1948 v Bratislavě) nebo například v Polsku (Kielce), kde vlny nenávisti proti navrátilivším se dosáhly neskutečných rozměrů. Do složitých situací a komplikací se v rámci české společnosti dostávali ti Židé, kteří hovořili německy a ti, kteří se před válkou nepřihlásili k české či slovenské národnosti. (Obyvatelé Československa ve svých nacionalistických projevech neodlišovali mezi německými kolaboranty a německými antifašisty, případně Židy německého původu.) Z těchto důvodů jim

bylo doporučováno vystěhování či důkladná asimilace [Soukupová 2009a: 65 - 68]. Nelze však hodnotit společnost jako celek, protože i v rámci československých občanů se našlo velké množství těch, kteří se Židům snažili pomoci (obvykle se jednalo o jejich přátele, některé sousedy) a i političtí představitelé se v mnohých výrocích snažili spoluobčany židovského původu podpořit.

Dobovou situaci ve společnosti také vykresluje tzv. retribuční soudnictví. Soudy si kladly za cíl nejen potrestat válečné zločiny, ale byly i „důležitým signálem změny vnitropolitických poměrů, změn ve společenské atmosféře, v charakteru právních norem a jejich uplatňování i v povaze politické moci vládnoucí na území Československé republiky“ [Dobeš 1999: 23]. Právě retribuční soudnictví bylo jednou z možností, jak se česká společnost vyrovnávala s proviněním vůči židovské menšině. Retribuce byla založena na dekretech vydaných prezidentem republiky, které měly za cíl potrestat skutky, které se odehrály během války. Konkrétně se jednalo o tzv. velký retribuční dekret (Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 a zákon č. 33/1948 Sb.), který pojednával o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, zahrnoval paragraf 10, který trestal zneužití tísně způsobené rasovou perzekucí, k obohacení se. Malý retribuční dekret (Dekret prezidenta republiky č. 138/1945 a zákon č. 34/1948 Sb.) shrnoval trestání některých provinění proti národní cti [Borák 2002: 31, Staněk 2005: 5]. Lidové soudy podstatně omezovaly práva obviněných, ti se například nemohli odvolat a nevztahovala se na ně prezidentská milost. Retribuční soudy měly pro společnost velký význam, což dokládá i to, že v létě 1945 se tato tematika objevovala na předních stránkách českých deníků. Na jedné straně česká společnost požadovala co nejrychlejší a nejtvrdší potrestání nacistických zločinců, na straně druhé se objevovaly i názory, že jsou zadržováni i nevinní lidé. Je ale pravdou, že tisk se většinou kriticky vyjadřoval o těch lidech, kteří se snažili mít výhrady k činnosti vyšetřujících komisí národních výborů. [Bednařík 2002: 23]. Poválečné soudnictví využila komunistické

strana, protože platilo, že pokud občan obdržel předvolání k soudu, byl zbaven volebního práva. Na zneužívání obvinění upozorňují i autoři pamětí Kalista a Černý „přichází se zřetelně formulovaným názorem na poválečnou očistu, která byla v jejich očích výrazem poválečné nenávisti ve společnosti a nástrojem k odstranění nepohodlných a ideově nespřízněných osob.“ [Zeman 2002: 17]. Paměti literárního historika Václava Černého „kritizují chování české společnosti po válce a součástí této kritiky je i poukázání na tvrdost retribuice“ [Zeman 2002: 15]. Historik Zdeněk Kalista tvrdí, že komunisté měli snahu z akademických kruhů odstranit určité osoby tak, že jim bylo vyčítáno jejich chování za protektorátu. Obecně však retribuční soudnictví plnilo ve společnosti funkci očisty nad událostmi, které proběhly během protektorátu, a ve většině případů sloužilo k potrestání kolaborantů.

2.2. Židovská menšina po skončení druhé světové války

Výše uvedené kapitoly se v rámci popisu politické a společenské situace v poválečném Československu dotkly i tematiky menšin. Jednalo se však jen o určitý nástin z hlediska plastického vykreslení let 1945- 1948. Pro dobré porozumění výpovědi jednotlivých pamětníků je však nutné znát poválečnou situaci židovské menšiny detailněji.

Nelze se domnívat, že by oficiálním ukončením války v Evropě došlo k okamžitému návratu vězněných Židů a k ukončení jejich trýznění. Koncentrační tábory byly osvobozovány postupně podle toho, jak postupovala vojska osvobozeneckých armád. V rámci tohoto osvobozování jsou bohužel známy i případy dost děsivého chování ze strany nežidovských spoluvězňů i ze strany některých ruských vojáků (více viz empirická část). Většina vojáků ale byla spíše

vyděšena, když viděla v jakých podmínkách a především v jakém stavu se věznění nacházejí. „...Předstupovali před nás bytosti, v kterých jsme po určitém váhání začínali poznávat lidské tvory. Po další chvíli bezradnosti jsme si začínali uvědomovat, že jsou to bytosti vyhladovělé, hladem skomírající ... Neustále nás ohmatávali, dotýkali se našich uniforem, aby se přesvědčili, že nejsme přelud.“ [Glazar 1997: 64]. Snažili se jim poskytnout jídlo ze svých vlastních zásob, což vězňům neprospělo, protože na jídlo nebyli téměř vůbec zvyklí a někteří na následky konzumace velkého množství jídla i zemřeli. Ve chvílích, kdy se první Židé začali vracet zpět, byla v rozhlasu vysílána dokonce upozornění, aby lidé dávali navrátilivším se potravu v malém množství, aby ji jejich organismus dokázal přijmout. Vězně koncentračních táborů mimo absolutní nedostatek potravy a tím způsobenou podvýživu sužovaly různé druhy nemocí, které se ve velmi špatných hygienických podmínkách rychle rozšiřovaly, a jejich průběh byl bez zdravotnické péče těžký. Po osvobození se tedy nejprve začala organizovat především lékařská péče, dovoz potravin, léků, zajištění karantény, aby nedošlo k epidemiím. Nebylo možné, aby se věznění rozprchli pryč. Většina jich bohužel nebyla ve stavu, který by jim to umožňoval, koncentrační tábory byly velmi daleko od jejich domovů a poválečný stav silnic a železnic byl v důsledku posledních bojů narušen.

Ještě dříve než došlo k osvobození táborů, byla následkem událostí z posledních měsíců války organizována „drastická a značně chaotická evakuace koncentračních táborů“ [Gebhart, Kuklík 2007: 518.] před postupující východní frontou. „Evakuace“ byla zajišťována vlakovými transporty a tzv. „pochody smrti“, které velice často projížděly a přecházely přes území protektorátu Čechy a Morava. Mnoho vězňů tyto transporty nepřežilo. [Pavlát 1997: 76 - 77] Část evakuovaných vězňů přicházela v období od 20. dubna 1945 do Terezína. Takto přišlo do ghetta asi 13500-15000 nových vězňů z likvidovaných táborů. Nově příchozí byli ve velmi špatném stavu, kvůli nemocem a vším museli být izolováni od ostatních. Již 24. dubna se v izolaci objevily případy skvrnitého tyfu a velmi rychle přibývaly další.

Nákaza se rychle rozšířila i mimo karanténu.[Adler 2006: 67 - 69, 235 - 274]. Do Terezína přijeli pomáhat čeští lékaři uskupeni pod názvem „Česká pomocná akce“ [Archiv Židovského muzea v Praze (AŽMP) 10000131/08; 10000132/2/15, 10000131/14], kteří navázali na pomoc zástupců zahraničního Červeného kříže, kteří zde byli již od 2. května. Dne 8. května do tábora dorazila ruská osvobozenecská armáda a převzala nad Terezínem ochranu. Chod tábora byl i po osvobození přísně organizován místní samosprávou (v čele s Jiřím Vogelem). Nebylo povoleno, aby lidé svévolně tábor opustili, i na stěhování uvnitř tábora byly nutné schválené žádosti [AŽMP 10000131/22/38]. Stále například platilo, že lidé musí dál vykonávat přidělenou pracovní činnost. Samospráva vydávala letáky, ve kterých prosila, aby pracovali lidé i nadále [AŽMP 10000131/22/54]. Za dobrovolnou pracovní činnost bylo možno získat plat [AŽMP 10000131/69/04]. Z důvodu rozsáhlé epidemie nebylo možné začít s organizovaným návratem bývalých vězňů do jejich domovů dříve než 30. května (několik neorganizovaných odchodů ale proběhlo již těsně po osvobození). V táboře začaly od 23. května fungovat repatriční komise [AŽMP 10000132/2/46, 10000132/6/1], které organizovaly návrat lidí zpět do jejich domovů. Mimo české komise, zde začala působit i belgicko-francouzská komise American Joint Distribution Committee (JOINT). Repatriace byla zajišťována několika organizacemi: Rudou armádou, SHAEFem (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force) a UNRRou. V Československu ji pak zajišťoval repatriční odbor ministerstva ochrany práce a sociální péče, které doplňovala řada dobrovolných organizací. Ze strany spojeneckého velení nebyl zájem na tom, aby po skončení válečných operací došlo k neorganizované repatriaci. Byla zřízena tzv. shromažďovací střediska, která sloužila účelům repatriace. Tato střediska byla obvykle vybudována na místech bývalých táborů, jako tomu bylo v případě Terezína, vojenských kasáren, školách a úředních budovách. Lidé vyplnili žádost o repatriaci, spolu s osobním dotazníkem [AŽMP 10000132/21/62] a doložili lékařskou prohlídku [AŽMP 10000132/2/4]. V některých případech mohli žádat i o přidělení bytu [AŽMP 10000135/32/2,

10000135/32/13]. Repatriační komise každé osobě vystavila tři karty. Jednalo se o D.P. Index Card, která sloužila jako provizorní občanský průkaz, Assembly Center Registration Record, která zůstala repatriačnímu centru z důvodu vedení statistiky a účetnictví a D. P. Registration Record, která obsahovala detailnější informace o jedinci a byla zaslána obci a národnímu repatriačnímu úřadu. [Vaculík 2004: 15 - 17]. Po vyřízení všech povinných náležitostí se pak lidé dostavovali k vlakům a autobusům podle předem určeného harmonogramu (v dané době byl zoufalý nedostatek dopravních prostředků a pohonných hmot), nejdříve bývalý tábor opouštěli čeští obyvatelé, teprve později i lidé polské a maďarské národnosti [holocaust. cz, dostupné z <http://www.holocaust.cz/cz2/history/jew/czech/terezin/terezin4> dne 5. 7. 2011]

Návrat do rodných obcí a měst nebyl pro Židy, kteří byli po tak dlouhou dobu vystavováni neskutečně krutému a nelidskému zacházení, kteří prožili zážitky, které nebylo možno vyprávět, velmi těžký. Na jednu stranu byli plni nadšení, že jsou konečně svobodní, na druhou stranu se potýkali neuvěřitelným smutkem, protože většina z nich přišla o své blízké a vracela se tak často domů úplně osamocena. Židovská menšina v Československu byla v období po osvobození tvořena: malou skupinkou těch, kteří unikli deportaci, navrátilivšími se z koncentračních táborů, nebo z exilu v cizině, veterány československé exilové armády a Židy, kteří uprchli z Podkarpatské Ukrajiny [Wehle 1984: 504]. Z původních 121 512 [Nepalová 1999: 314] Židů v Čechách a na Moravě na konci roku 1938 jich přežilo přibližně 15 000 a 26 111 jich bylo v emigraci [Soukupová 2009a: 55] Je tedy patrné, že domů se nevracely rodiny, ale spíše jednotlivci, kteří často ztratili úplně všechny své blízké příbuzné. [Honsová, Šafirová 2011: 116] Jejich první kroky vedly obvykle domů, kde však často již bydleli cizí lidé, proto se obraceli na své vzdálené příbuzné, kteří měli to štěstí a vyhnuli se transportu do koncentračních táborů. Ti je na prvních pár dní ubytovali. Radost ze shledání však vystřídal i určité rozpaky, protože si navzájem nerozuměli. Přeživší holocaust

velmi poznamenal, a tak pro ně byla adaptace na normální každodenní život společnosti poměrně obtížná. Pokud neměli žádné příbuzné, obraceli se na své přátele, které měli z předválečného období. Ti je obvykle přijali velmi mile a snažili se jim pomoci. Pokud se nemohli obrátit na příbuzné ani přátele, pokoušeli se kontaktovat známé a sousedy. Ti jim v některých případech také pomohli, ale častěji se objevovalo neskrývané překvapení z jejich návratu, které dotyčné spíše rozladilo, protože se jim nechtělo navracet majetek, který si u nich Židé před válkou uschovali. Přeživší se po návratu do rodných měst a obcí obraceli také na repatriační úřady, které jim poskytovaly potravinové lístky a bylo zde možné podat si žádost o byt, což téměř všichni využívali. Další významnou roli při pomoci přeživším hrály židovské obce a spolky. Nepomáhaly navrátilivším se jen s materiálním zabezpečením, ale fungovaly jako místo, kde se setkávali s ostatními zástupci židovské menšiny. Nacházeli zde porozumění a určité zázemí.

Cesta k obnovení židovských spolků po roce 1945 byla však poměrně obtížná. Příčin bylo hned několik. Nejvýznamnějším faktorem byl obrovský úbytek židovských obyvatel republiky následkem nacistického teroru, ztrátami v zahraničních vojenských jednotkách a důsledkem emigrace. Dalšími faktory, které ztěžovaly obnovu spolků, byly změny v celé poválečné společnosti. Poválečné Československo přišlo v důsledku politiky SSSR o Podkarpatskou Ukrajinu, kde byla vedle Palestiny největší koncentrace židovského etnika v předválečném světě. Úbytek členstva předválečných židovských organizací byl ještě doplněn problémy, jež vyvstaly po válce ve snaze vyrovnat se s Němci. Protiněmecká nenávisť v československé společnosti občas postihovala i Židy mluvící německým jazykem. [Křesťan et al. 2001: 73 - 76]. Dalším faktorem bránícím obnovení bohatého předválečného spolkového života byl i malý zájem lidí. Velké množství židovských organizací proto nebylo po válce obnoveno. Mnoho povinností, náležející spolkům, převzaly židovské náboženské obce, které se staraly o zabezpečení materiálních, zdravotních a sociálních potřeb přeživším. [Brod 1997: 158 - 160]. I obcím se však

nevyhnul podobný osud, jaký měly židovské spolky. Během protektorátu byly všechny židovské náboženské obce až na pražskou zrušeny. Po válce bylo z původních 208 obcí obnoveno pouhých 53. [Nepalová 1999: 315] Nejdůležitější postavení zůstávalo i v tomto období pražské Židovské náboženské obci, která obnovila bohoslužby ve Staronové synagoze a Jubilejní synagoze [Pavlát et al. 1991: 70]. Obnovené židovské náboženské obce zastupovala v Čechách a na Moravě Rada židovských náboženských obcí, v jejímž čele stál Arnošt Frischer. Na Slovensku se vytvořil Ústřední Svaz židovských náboženských obcí. Právě obce se velmi angažovaly v pomoci navrátivším se Židům. Mezi zahraniční židovské organizace, které podporovaly pomáhající uskupení v Československu patřil například JDC [Brod 1997, 159].

Lidé, přeživší holocaust, museli kromě bezprostředních existenčních problémů řešit i otázky týkající se jejich dlouhodobější budoucnosti. Pokud se rozhodli pro emigraci do Palestiny, mohla jim být nápomocna řada židovských sionistických organizací působících v poválečném Československu. Některé z nich navazovaly na svou předválečnou činnost. Ústřední svaz sionistický sdružoval následující spolky: Hašomer Hacair, Achut Haavodach, Mapaj, Všeobecní sionisté a Mizrahi. Další spolky stály mimo svaz: Agudat Israel, Unie sionistů-revizionistů a Šternova skupina. [Kaplan 1993: 18]. Mezi mládeží byl velice oblíbený výše uvedený Hašomer Hacair. Hnutí vzniklo ve 20. letech 20. století. [Meš'an 2001: 13] Právě tato organizace se intenzivně věnovala přípravě zájemců o vystěhování do Palestiny. Pořádala kurzy hebrejštiny, přeškolovací kurzy, v nichž se lidé učili například obrábět půdu, atd. Své nové znalosti si mohli mladí lidé vyzkoušet na letních táborech pořádaných organizací za účelem vyzkoušet si podmínky života v kibucech. [Bumová 2010: 21 - 23] „Mladým ľuďom nahrádzal Hašomer Hacair domov a stratenú rodinu.“ [Bumová 2010: 22] Mimo sionistické organizace se v otázce vystěhovalectví angažovalo také izraelské velvyslanectví a Palestinský úřad. [Kaplan 1993: 24] Palestinský úřad byl pověřenou institucí Sochnutu (Jewish

Agency for Palestine) a zahájil svou činnost na přelomu května a června 1945.
[Bumová 2010: 18]

Vláda Československa, jak bylo již výše uvedeno, zastávala prosionistické postoje. Projevovaly se i v praxi, kdy v prvních poválečných letech vláda podporovala vystěhovalectví do Palestiny. Zprvu nebylo činěno v sionistických skupinách rozdílu. Ale vzhledem k vnitropolitickému vývoji v Československu, kdy komunisté získávali stále větší vliv, byly v pozdějších letech upřednostňovány ty židovské organizace, jejichž ideologie byla blízká komunistům. [Kaplan 1993]. Otázkou židovské menšiny se již zabývala exilová vláda .Mezi vládní představitele, kteří zastávali prosionistické stanovisko, patřil především Jan Masaryk a Edvard Beneš. Exilové londýnské vedení bylo prostřednictvím Jana Masaryka v kontaktu s představiteli mezinárodních sionistických organizací. Postoj E. Beneše vůči Židům byl nestálý, což bylo důsledkem složité vnitřní politiky v exilové vládě a změnou jeho postoje k národnostním menšinám obecně [Rothkirchen 2005: 284]. Také židovští emigranti v Británii nezastávali jednotné stanovisko, ale byli roztrženi do několika skupin. Většina československých emigrantů ve Velké Británii byli Židé a tvořili také velké procento československých zahraničních jednotek. Po sérii dlouhých jednání s představiteli Ústřední rady národních Židů Československa, organizace požadující zastoupení Židů ve Státní radě, byl do Státní rady jmenován Arnošt Frischer, bývalý předseda židovské strany z let 1935-1939. Nebyl však oficiálně jmenován jako zástupce židovské strany ani menšiny, nicméně byl mnohými Židy považován za jejich zástupce ve Státní radě. Přes některé rozporuplné projevy exilové vlády a prezidenta Beneše ve vztahu k židovské menšině a k jejím právům, zastávala vláda linii prosionistické politiky po celé válečné období [Dagan 1991: 117 - 158].

Největší změnou v politickém postavení Židů v poválečném Československu byla ztráta jejich postavení národnostní menšiny. Jak bylo zřetelné již v průběhu válečných let, nebylo již možné vrátit se ke stavu, jaký panoval za první republiky.

Je to patrné již z výroků prezidenta Beneše z válečných let, zaznamenaným Jaromírem Smutným: „Nevíme ostatně, jak po válce to bude s minoritami vypadat, možná, že budou úplně odstraněny.“ [Dagan 1991: 138] Další výrok ilustrující prezidentovu změnu postoje k židovské menšině jako k národnostní zachytil dr. Zelmanovič k roku 1941 (představitel sionistické skupiny židovských emigrantů ve Velké Británii): „pokud se týče Židů, menšinová práva nebude třeba brát v úvahu... Po založení židovského státu (v Palestině) bude záležet na Židech samotných, zda se rozhodnou pro Palestinu nebo pro splynutí (v národnostním smyslu) s obyvateli země, v níž žijí“ [Dagan 1991: 139]

Ztráta statusu Židů jako národnostní menšiny způsobovala židovské menšině po roce 1945 potíže. Museli si zvolit buď českou, nebo slovenskou národnost. Političtí představitelé však nadále v poválečných letech projevovali židovské menšině podporu a toleranci a odsuzovali projevy antisemitismu mezi obyvatelstvem. Dokládá to i výrok Jana Masaryka ze září 1945: „Slyším tu o antisemitských činech v mezích hranic naší republiky. Mezi Čechy a Slováky není pro antisemitismus místa. Budu proti němu bouřit a bojovat, dokud budu žít.“ [Krejčová 1999: 65]. K odmítání antisemitismu se připojili i komunističtí zástupci. Například Václav Kopecký prohlásil ke stejnému datu: „Slibuji, že učiníme vše, abychom svou péčí, pozorností a podporou se pokusili alespoň trochu zahojit strašlivé rány, které bylo nuceno snášeti obyvatelstvo židovského původu ... bude otázkou morální cti, aby tu nebylo ani toho nejmenšího místa pro antisemitské předsudky.“ [Nepalová 1999: 328]. Vláda a političtí představitelé na předních místech se tedy snažili nějakým způsobem podpořit židovskou menšinu a odsoudit antisemitismus, nicméně ve společnosti se občas vyskytly protižidovské projevy. Projevovalo se to zejména na úrovni nižších státních instancí. Nejčastěji se Židé setkávali s problémy, pokud jednali s úřady ohledně restitucí svého majetku. Zůstává však otázkou, do jaké míry bylo chování úředníků motivováno antisemitismem, či v důsledku protiněmecké zášti, která nečinila výjimek. Mezi

prohlášeními politické reprezentace a konkrétními vykonanými kroky se nacházel značné rozpory, jichž si všimli i mezinárodní pozorovatelé z World Jewish Congress: „S politováním konstatujeme, že v osvobozeném demokratickém Československu je postavení Židů obtížné a nejisté... Dlouhá léta nacistické okupace a důsledné prosazování nacistické ideologie, mělo na zemi nepříznivý vliv, jehož hlavním projevem je antisemitismus. ... Židé přišli o svá práva jako národnostní menšina, musí být buď Čechy, nebo Slováky... Pro navrácení nebo náhradu jejich majetku se udělalo velmi málo přesto, že vláda prohlásila, že rehabilituje oběti nacistické perzekuce a vydala v tomto smyslu příslušná nařízení. ... Židé, kteří si formálně podrželi německou státní příslušnost..., přestože se stali obětmi nacistické zvrůle, podléhají stejně jako Němci vysídlení a vyvlastnění majetku. Ačkoli byli diskriminováni Němci, jsou znovu diskriminováni československým státem.“ [Dagan 1991: 148] . Pozitivní postoj vlády k židovské menšině byl tedy často nabouráván neochotou státních úředníků. Situace se však začala zhoršovat po vítězství komunistů v únoru 1948. Kdy se změnil pohled vládnoucích činitelů na židovskou menšinu a na sionistické hnutí.

Zapojení se do „normální“ společnosti bylo pro navrátilivší se zprvu obtížné, ale později již lze, i přesto, že je každý životní osud jedinečný, vysledovat určitou typologii poválečného směřování. Petr Brod popisoval poválečné židovské obyvatelstvo ve třech kategoriích, kdy kritériem byla židovská identita a začlenění se či nezačlenění do širší společnosti. [Brod 1997: 153]. Rozlišení je následující: sionisté, asimilanté a aktivisté, kdy první usilovali o vybudování židovského státu a přesídlení židů do něj; za asimilanty označoval ty, kteří se považovali za příslušníky českého nebo slovenského národa a zároveň měli k židovství vztah, jenž byl na škále od úmyslné distance od židovského původu až po ortodoxní věřící; aktivisty pak popisoval často jako komunisty, kteří věřili, že v socialistické rovné společnosti nedojde k projevům antisemitismu [Salner 2009: 123] . Blanka Soukupová přeživší šoa rozdělila dle jejich dalších životních strategií do sedmi skupin na předválečné

asimilované Židy, hledající budoucnost v komunistickém hnutí; předválečné sionisty, kteří po válce odjízďeli do Palestiny (Izraele); předválečné asimilované Židy, kteří se po válce snažili z obav své židovství úplně potlačit; předválečné asimilované Židy - repatrianty, kteří odešli (obvykle po únoru 1948) znovu do emigrace; předválečné asimilované Židy, kteří emigrovali mimo Palestinu (Izrael); a naopak ty, kteří po válce odjeli do Palestiny; a poslední kategorii označila jako Židy praktikující víru před válkou a pokračující v budování náboženského života i po ní. [Honsová, Šafirová, 2011: 120]

3. Česká společnost očima židovských pamětníků

Následující empirická část si klade za cíl nahlédnout na poválečnou situaci tak, jak ji viděli židovští pamětníci. Snahou je pomocí analýzy jednotlivých životopisných vyprávění nastínit, jak vypadal návrat židovské menšiny zpět domů. Zaměřuje se především na mezilidské vztahy, které v dané době panovaly. Na tuto oblast se zaměřuje z toho důvodu, že mezilidské vztahy jsou pro člověka nesmírně důležité. Potřebu sociálního kontaktu spjatou s nezbytností osvojit si společenskou skutečnost a zařadit se do reálných sociálních kontextů lidské životní praxe, komunikace a kooperace řadí Maslow mezi základní lidské potřeby [Mikšík 2009: 54 - 55]. Mezilidské vztahy utváří nejen atmosféru kolem něj, ale i jedince samotného. Právě vztahy s ostatními lidmi mají možnost ovlivňovat vývoj jeho budoucího života. Interpersonální vztahy mohou být důležitým zdrojem pozitivních citů, péče a starostlivosti, stejně tak ale platí, že mohou být zdrojem negativních citů, odmítání a kritiky. [Výrost, Slaměník 2001: 115]. Potřeba sociálního kontaktu a navazování pozitivních, těsných vztahů s jinými lidmi, které mohou mít podobu spolupráce, přátelství či lásky se nazývá afiliace. Tendence k afiliaci se navyšuje, pokud je jedinec v nejistotě a situaci ohrožení. [Výrost, Slaměník 1997: 289 - 290].

Právě proto hrály mezilidské vztahy v poválečném období takovou roli, protože tato doba byla pro navrátilivší se plná pochyb a nejistoty. Analýza zachycuje dobu chronologicky od osvobození koncentračních táborů, cesty domů, setkání s příbuznými, přáteli, známými, sousedy, a obecný kontakt s většinovou společností a dále nastiňuje možné směřování životních drah zástupců židovské menšiny.

3.1. Metodologie

Výzkum je zpracováván metodou oral history⁴, která se snaží na základě narativních rozhovorů s lidmi, kteří byli přímo nebo nepřímo účastníky historické události zkoumat nedávnou minulost. [Hendl 2005: 137] Jedna část životopisných vyprávění (20) pochází z databáze USC Shoah Foundation Institute. Tato narativní interview byla dostupná v audiovizuální podobě v centru Malach, které je českou pobočkou výše uvedeného institutu. Při přípravě dat bylo využito techniky doslovné transkripce. Další rozhovory (37) byly poskytnuty Židovským muzeem v Praze, k dispozici byly již v přeepsané podobě. Všechny rozhovory vznikaly za účelem podat v rámci životopisných příběhů svědectví o těsně předválečné, válečné a poválečné době. Cílem těchto narativních rozhovorů bylo zaznamenat, jak Židé či osoby, které byly za Židy označeny, prožívali léta předválečného útisku, válečného pronásledování a krutého mučení, jak vnímali poválečný návrat a jak se vyvíjely jejich další životní dráhy po tak děsivém zážitku. Jednotlivá analyzovaná interview, byla vybrána tak, aby narátoři měli jako místo narození uvedeno město, obec v Československu, a aby ve svém vyprávění věnovali prostor období těsně

⁴ Jedná se o určitou variantu této metody, protože jsem sama výzkumné rozhovory neprováděla, ale využila jsem databáze již provedených rozhovorů, které jsem nově využila a interpretovala pro svůj badatelský záměr a pro analýzu výzkumných otázek, které v rámci výzkumu sleduji.

poválečnému, kde by se zaměřovali na popis mezilidských vztahů. V rozhovorech se prolíná chronologická linie vyprávění spolu s jednotlivými oblastmi jedincova života (dětství, prarodiče, rodiče, vzdělání, práce, židovství, politika, osobní zájmy, soukromí, veřejné působení, atp.). Analýza a interpretace daných narativních biografických rozhovorů s sebou nese jak pozitiva, tak negativa daná metodou oral history.

Prameny získané metodou oral history jsou v porovnání s jinými prameny vysoce subjektivní, nelze však říci, že by se jednalo o nevýhodu, ale jak píše Vaněk, subjektivita je součástí a nezbytnou kvalitou, kvůli kterým rozhovory pořizujeme [Vaněk et al. 2007: 21]. Subjektivita je dána především osobností narátora, který vypráví svůj životní příběh tak, jak jej vnímá on sám, jak chce, aby byl prezentován. Jednotlivec je svým okolím často hodnocen podle toho, jak splňoval společenská dobová kritéria těch rolí, které v životě zaujímal [Vaněk 2004: 64]. Narátor si může vytvářet obraz o tom, co od něj veřejnost chce slyšet, sám je totiž do určité míry formovaný tím, že je příjemcem informací zprostředkovaných médii [tamtéž: 93]. Lidé se při rozhovorech mnohdy snaží obhajovat či ospravedlňovat, právě v důsledku toho, jak je bude vnímat společnost. „Důležitou úlohu zde hrají jak motivy, jež narátora vedou k tomu, aby rozhovor vůbec poskytl, ...tak kvalita paměti, jíž disponuje v okamžiku, kdy je osloven a konečně i míra sebevědomí, jehož nedostatek jej může vést k popření důležitosti jak svých někdejších rolí, tak celé své osobnosti a její možné výpovědi.“ [ibid: 68]. Velmi podstatné je také to, co daný vypravěč hodnotí jako důležité ve svém dosavadním životě. Je nutné si uvědomit, že „...rozhovor (respektive narátorovo vyprávění) není opisem někdejší narátorovy zkušenosti a prožitku, ale představuje určitý konstrukt, podmíněný tím, jak narátor chápe sám sebe, svoji minulost i přítomnost...“ [Vaněk 2004: 77]. Dochází zde k přidělování významů prožitým událostem a jevům. Významy, které takto vznikají, nejsou stálé, ale vyvíjejí se, jsou ovlivněné každou předchozí i následující událostí. [Vaněk, Mucke, Pelikánová 2007: 137]. „...příběhy, jež o

minulosti vyprávíme, jsou příběhy konstruované, nikoli objevené, jsou to výtvoři post facto, kdy už člověk může přidělit- ze své vlastní perspektivy- různým událostem a vztahům konkrétní role v konkrétních příbězích.“ [Novotná 2010: 51]. Stručně řečeno „Příběhy se nežijí, ale vyprávějí“ [Mink citován in Novotná: 57].

Snahou orální historie není jen zachytit, jakými rolemi si dotazovaný během života prošel, ale chce poznat i jeho osobnost „... jedním z hlavních cílů orální historie je nejen získat přehled narátorových dlouhodobějších i situačních rolí, ale proniknout jejich vrstvami k jádru osobnosti... [Vaněk 2004: 64]. Pokud poznáme a porozumíme narátorově osobnosti, lépe se pak interpretuje i celý rozhovor a lze snadněji odhalit, jaké významy pro něj měly například dobové události. Při popisu dobových událostí je nutné neopomenout, že „... každá narace je do jisté míry sociálně podmíněná.“ A jedná se o „...rekonstrukci vztahu mezi osobní zkušeností, kolektivní pamětí a širokými historickými procesy.“ [Vaněk, Mucke, Pelikánová 2007: 143].

Význam paměti je nepopiratelný a hraje v orální historii klíčovou roli. „Lidská paměť se skládá z aktivních konstrukcí a rekonstrukcí toho, co jsme zažili, nikoli ze „záznamů“ událostí jako takových. Zážitky přitom stále přehodnocujeme a dáváme jim nový význam na základě pozdějších (následných) zkušeností.“ [Vaněk 2004: 71]. Psychologie definuje obecně paměť jedince jako způsobilost organismu ukládat, třídit a poskytovat, resp. vyvolávat informace [Baddeley citován in Novotná 2010: 58]. Zajímavým poznatkem je, že se nepotvrdilo, že by vybavení události bylo obtížnější, pokud již od dané doby uběhlo mnoho let. „Teoretický předpoklad, že s větším odstupem (od události nebo prožitku) ubývá výbavnosti a přesnosti paměti, se nám však rozhodně nepotvrdil u všech narátorů, a to bez ohledu na jejich věk a tudíž skutečnost, zda odstup od určité události představoval deset dvanáct let, nebo několik desetiletí.“ [Vaněk 2004: 71].

U narátora, který prožil velmi nepříjemné události, se mohou objevit prvky systematizované amnézie, kdy se jedná o psychology popsaný účelový

mechanismus, který z paměti vytěsnil nepříjemné události. Židé, kteří přežili holocaust, prošli bezpočtem děsivých situací a proto je přirozené, že u některých narátorů se toto vyčlenění nepříjemných zážitků objevilo. Jsou situace, které si prožili, ale nikdy o nich nepodávají svědectví. Někteří narátoři i otevřeně přiznávají, že na dané období odmítají vzpomínat

Většina pamětníků se ale nevyhýbá sdělovat i události, které pro ně byly psychicky i fyzicky nesmírně bolestivé. Tyto události popisují obvykle s odstupem, jako by se ani netýkaly jich samých, což je poměrně logické, protože jim umožňuje popsat věci bez velkého emocionálního vypětí. Pro tazatele mohou být sdělované zážitky šokující, nesmírně smutné, většina narátorů je ale tak již neprožívá, protože pokud se rozhodli sdělovat takovou situaci, obvykle tak nečiní poprvé a pokud ano, právě odosobněný přístup jim pomáhá toto vyprávění lépe zvládnout. Další věc, která pomáhá vyprávět strašný příběh, je spojena částečně s idealizací prožitého, kde si narátor prožité události idealizuje a popisuje je v lepším světle, než ve skutečnosti byly, a sám později těmto příkrášleným vzpomínkám věří. Je ale nutné uvést, že ne všichni, kteří vyprávějí svůj příběh, jej popisují odosobněně, naopak jsou i tací, kteří při emocionálně vypjaté vzpomínce dávají průchod svým emocím a pláčou. Prožívání emocí bylo častější u rozhovorů, které byly z databáze Shoah Foundation, tento dojem však mohl vzniknout tím, že se jedná o audiovizuální databázi a byla možnost vidět projevy jedince, na rozdíl od rozhovorů, které pocházely z Židovského muzea, které byly poskytnuty v již přepsané podobě a osoby, které přepisy prováděly, zjevné emoce zřejmě nezaznamenávaly. Mezi další faktory, které mohou negativně ovlivnit paměť patří jednoznačně stres, „Stresorem, tj. psychickou zátěž vyvolávajícím faktorem, se u narátora může stát i vlastní obsah jeho vzpomínek, resp. ambivalentní vztah k potřebě tyto vzpomínky zastřít (i sám před sebou) a vyslovit.“ [Vaněk 2004: 76]. Mezi další poruchy paměti, které se mohou objevit, je paramnézie (nepřesnosti paměti, které jsou nahrazovány smyšlenými vzpomínkami), kterou si dotazovaný

často ani nemusí uvědomovat. Je třeba upozornit na to, že existuje mnohem více typů poruch paměti, ale osoby, které těmito poruchami trpí, obvykle nebývají vybírání jako narátoři a nebylo tomu ani v mém analyzovaném vzorku.

Paměť však ovlivňuje do velké míry i společnost, ve které se osoba nalézá a se kterou se ztotožňuje. Vliv má i sociokulturní faktor, protože individuální vzpomínky ovlivňuje v nemalé míře kolektivní paměť. Události a procesy, které jsou pro určitou skupinu, k níž narátor patří, relevantní a jsou odpovídajícím způsobem zprostředkovány, si jedinec podrží v paměti snadněji a déle.“ [Vaněk 2004:]. Halbwachs zpochybňuje existenci paměti sama o sobě a tvrdí, že vzpomínky jsou ovlivněny tím, v jakém sociálním rámci se nacházejí. „Tvrdí, že individuum vyrostlé v naprosté izolovanosti žádnou paměť nemá, protože tu získává až v procesu socializace.“ [Pfeiferová, Šubrt 2010: 13]. „...vzpomínat lze pouze za předpokladu, zaujmeme-li pohled jedné nebo více skupin...“ [Halbwachs 2009: 63]. Příslušnost jedince k určité skupině je upevňována právě vzpomínkami, na něž nahlíží „optikou“ dané skupiny. Kolektivní paměť pomáhá jedinci nalézt svou identitu. V případě mého výběrového souboru je evidentní, že kolektivní paměť Židů je ovlivněna přežitím šoa.

Při výčtu všech faktorů, které ovlivňují výsledné vyprávění, je nutné nezapomenout na tazatele. Tazatel vstupuje k rozhovoru již ovlivněn nějakými událostmi, vlastními zkušenostmi atp. Během rozhovoru se snaží navázat s narátorem pozitivní vztah, vyvolat v něm pocit porozumění. I to samozřejmě ovlivňuje výsledek rozhovoru. Mnohdy se může stát, že narátor se snaží odpovědět to, co od něj tazatel očekává. „Motivem možného zavádění nebo (vědomého i nevědomovaného) klamu tak může být snaha udělat příznivý dojem, vyhovět (!) tazateli a vyprávět to, co podle narátorova mínění očekává [Vaněk 2004: 71].

Výzkum se snaží odpovědět na následující otázky: Jak vypadal návrat z koncentračních táborů? Jak přijala židovskou menšinu poválečná většinová společnost? Jak vypadaly mezilidské vztahy mezi zástupci většinové společnosti a

židovskou menšinou? Jak se k navrátiivším chovali příbuzní, kteří do koncentračních táborů nemuseli? Jak se změnila přátelství navázaná před válkou? Jak se chovali známí a sousedé? Jak návrat vnímali sami Židé? Jakou životní strategii volili? Jak se jim podařilo integrovat do většinové společnosti?

3.2. Osvobození koncentračních táborů a cesta domů

Osvobozování koncentračních táborů probíhalo postupně, tak jak postupovali jednotky osvobozeneckých armád. Jednalo se o první příležitost, kdy se vězni mohli setkat po dlouhé době s lidmi, kteří nepatřili mezi německé dozorce či jiné spoluvězně. Vojáci se snažili předat své zásoby jídla, pomáhali v převozu nemocných do karanténních center, byli vítáni s nadšením. Na druhou stranu ale nelze nezmínit, že řada žen se bohužel setkala i s vojáky, kteří se chovali neurvale a došlo i k znásilněním. Cesty domů byly organizované repatriačními komisemi, ale někteří z osvobozených vězňů se vydali domů sami hned po osvobození.

S tím, jak se blížil konec války, se německé vedení snažilo zahladit stopy, organizovalo pochody smrti, převázeli vězně do jiných táborů a podobně. Situaci těsně před osvobozením popisuje V. M.: *...Němci už moc do tábora nechodili, protože se báli tyfu. Potom přišel rozkaz: Všichni nastoupit na apelplac, tábor se bude evakuovat. Kdo nenastoupí – tábor se zapálí...My, co jsme nemohli chodit, jsme zůstali na bloku a čekali jsme, co bude. Už jsme byli tak otupělí, že nám bylo všechno jedno. Jíst jsme nedostali, protože když se rozdávalo jídlo, strhla se nějaká rvačka a k nám se nic nedostalo. Večer, když jsme mysleli, že už jsou všichni pryč, pro nás přijeli kápa, kteří měli zřejmě špatné svědomí a chtěli si to na poslední chvíli vyžehlit. Nás, co jsme nemohli chodit, naložili na takovou káru a odvezli nás do lesa ke trati, kde ještě celý tábor čekal na vlakovou soupravu.*“ Později se atmosféra v táborech měnila, byla chaotická, němečtí dozorcí se snažili uprchnout. Situaci zřejmě již po odchodu Němců a před příchodem Američanů popisuje V. M.:

„...Byli tam Ukrajinci, ještě na poslední chvíli tam začali vyvražd'ovat Židy. To bylo hrozné. Když přišli Američani, Němci už tam zřejmě nebyli – nebo byli, protože párkrát vystřelili, když Američani přišli. My jsme byli už několik dní bez jídla a do bloku přišli Ukrajinci, už měli na sobě uniformy esesáků, zřejmě některé přepadli, zabili a vzali si jejich uniformy. Vloupali se do skladu potravin, protože měli nějaké konzervy a chleba. My jsme žebrali, aby nám dali aspoň kousek chleba, ale oni nám řekli, abychom byli rádi, že nám nezakroutili krkem, abychom byli zticha, jinak nás zabijou. Potom jsme slyšeli, jak venku někdo křičí, že po silnici jedou americké tanky. Ale trvalo to ještě dost dlouho, pořád jsme viděli tanky, ale byli jsme v područí nějakých samozvanců. Někteří vězni, kterým to zdravotní stav dovoľoval, se společně domluvili a využili útěk Němců k vlastnímu odchodu: A. M.: Samozřejmě, že nebylo těžké odtamtud utéct, stoply jsme vojenský náklad'ák, ruští vojáci samozřejmě viděli, že jdeme z ghetta, dali nám hned kondenzované mléko, bylo nám po něm hrozně špatně, takže cesta byla utrpením. Na náměstí Republiky nás vysadili.“ nebo pamětnice J. D.: „Prostě jednoho večera, nevím, přesně, ale myslím, že 7. května to bylo, z pudy, kde byl náš lágř v Merzdorfu, jsme viděly, jak esesačky ujíždějí na kolech, za nimi vlály pláštěnky, a v tom momentě jsme byly volné. Měly jsme tam jednu dívku, takovou šikovnou, která řekla: „Děvčata, nesmíme zpanikařit, musíme zůstat zatím pohromadě, protože to nás chrání před vším.“ Sama se potom pokusila, když nás Rusové obsadili, jít za komandantem a dostala bumáčku na to, abychom odešly. Čili my jsme šly pěšky s takovou tou první armádou, s děly, ale byli to slušní vojáci. S těmi jsme došly na české hranice, to bylo třicet kilometrů, a odtamtud jsme došly další den až do Trutnova. A tam si nás vyzvedli četníci, odvezli nás do Jičína, a ti nás zase odvezli na Prachov, do Prachovských skal. A na Prachově jsme byly do doby asi 3-4 dnů, než začaly jezdit vlaky. Jak začaly jezdit vlaky, tak jsme jely do Prahy, nadšeni, že jedeme domů, do Prahy. Pokud se jednalo o neorganizované odchody z táborů (i útky během války) bylo patrné, že vždy raději opouštěli tábor ve skupince, cítili se tak silnější a méně zranitelní. Blízkořt známých pro ně byla psychickou, ale i fyzickou podporou.

Narátorka zdůrazňuje, že se jednalo o slušné vojáky, v době osvobozování totiž docházelo k tomu, že vojáci znásilňovali mladé ženy, které při postupu armády potkávali, tato situace se bohužel nevyhnula ani bývalým vězenkyním. Další pamětnice vzpomíná, že je museli před vojáky umístit stranou : M. K.: *„...prostě nás stěhovali z toho Neustadt - Glewe o kus dál do takové malé vesnice, kde bylo úplně klidno. A řekli úplně na plnou hubu, že nás musí odstěhovat, že nám dají stráž, aby se nám nic nestalo. Že tam dají staré muže nebo ženy, které nás budou chránit. A taky to tak bylo...“* H. B. vzpomíná na ruské vojáky následovně: *„...pamatuju si, že jsme tam vlastně potom strávili dost hrozný tři měsíce, protože jsme se báli těch Rusů. Oni byli hodní v tom, že až do konce války, aspoň ti co byli tam, měli pořád dost co jíst, a v tomhle byli naprosto velkorysí a okamžitě se postarali, aby i my jsme měli taky co jíst. Ale neviděli strašnou dobu ženský, takže my jsme se zamykaly, schovávaly, a prostě tak“.* Narátorka D. S. velmi barvitě popisuje, jak se jí spolu se dvěma kamarádkami podařilo utéct z pochodu smrti, jak po několik dní žily úplně samy v opuštěné vesnici, popisuje obrovskou radost z jídla, z čistého oblečení, které nacházely v jednotlivých domech, které obyvatelé ze strachu před postupujícími vojáky narychlo opustili. Dívky celé dny jen vařily a jedly, samozřejmě, že jim bylo z množství díla, na které nebyly vůbec zvyklé velmi špatně. Užívaly si možnost se vykoupat a zbavit se tak vši a obléci se do nového šatstva. Obrovskou radost však vystřídal i strach z ruských vojáků, kteří postoupili do vesnice. Popisuje jejich chování, a přestože zmiňuje i znásilnění, obhazuje je. Je zde patrná určitá rezignace na základě předchozích zkušeností a také prvky vděčnosti za osvobození. Útěkem se spolu s přítelkyněmi dostává do sběrného tábora, který je plný vojáků, kteří se však chovají mnohem lépe. Naprostá většina vojáků se totiž chovala vůči bývalým vězňům dobře, snažili se jim například rozdat zásoby jídla, které měli, na což řada pamětníků velmi detailně vzpomíná, protože během pobytu v koncentračních táborech téměř žádné jídlo nejedli, byli velmi podvyživení. S nadšením z jídla, které rozdávali američtí a ruští vojáci, se bohužel pojí i velmi smutné události, protože řada vězňů zemřela na neschopnost

organismu přijmout po tolika letech normální stravu. Své setkání s vojáky popisuje M.K.: „...A potom už byl konec. My jsme vypadaly hrozně. První Američané, co přišli, byli na džípu a byli ožralí, jeli kolem toho náměstíčka a křičeli na nás Böhmes a házeli nám čokoládu. My jsme byly jak strašidla, však víš, jak to bylo. Jak jsme vypadaly. Ale byl další malér, další mrtví, protože holky se vrhly na tu čokoládu a dovedeš si představit, co to udělá. Lékař tam nebyl. A také pamětnice I.B. líčí jak Američané rozdávali jídlo: „Já jsem nikdy neviděla žádného Američana, protože jsem lezla po čtyřech. Takže já jsem akorát tak trošičku pohnula hlavou a viděla jsem jejich boty....Říkala, že teda ten pravý masakr začal právě až s těmi Američany, protože oni když viděli ty vyzáblé kostry, ty zoufalé ženské, tak vybalili všechny svoje zásoby, masové konzervy, no a ty ženské vyhladovělé se nato vrhly. A teprve začaly umírat.“ Někteří lidé se je i snažili varovat: E. L.: „...a hned tam už byla pomoc s nosítky, lékaři čekali, všichni možní lidé křičeli: „Nedávejte jim nic k jídlu! Žádné jídlo!“ Ale všichni křičeli: „Jíst! Jíst! Jíst!“ A říkali: „Jenom cukr, nebo něco takového, ale radši jim nedávejte nic, oni to ještě nemusí vydržet.“ Mnoho z osvobozených vězňů však přežilo i množství jídla. Vojáci pomáhali i s převozem nemocných vězňů do provizorně vybudovaných nemocnic. A. P.: „ ...15. dubna jsme byly osvobozeny západní armádou. Pro Hertu a pro mě to bylo asi tak dvě minuty před koncem. Postupně nás pak odvezli do lazaretů, vydezinfikovali, vydrbali. Ještě nebyl konec války. Péče byla minimální, ale ležely jsme v čisté posteli, což byl nepředstavitelný přepych. Měly jsme noční košile nebo pyžamo, byly jsme přikryté dekou. Dostávaly jsme ale naprosto nevhodnou stravu pro choroby, které jsme měly a pro naprosto vysílené lidi. Někdo tam ještě zařval na tyfus, někdo to přečkala. Já jsem to přečkala.“ E. L.: „Takže tam nás odvezli, všechny. Šaty nám sundali, ty se spálily, snažili se nás vykoupat, umýt, byli jsme příšerně špinaví a tak, a snažili se nám dát první ošetření a jídlo. Jenomže já jsem byla neukázněná, já jsem jedla, co mi lidi dali, ale nic se mi, zaplat' pánbůh, nestalo. Když už nám donesli takovou tu kaši nějakou řídkou, tak už jsem byla tak plná, že jsem to sotva mohla dostat do žaludku. Bylo nás asi pět na pokoji, z toho

našeho transportu, a všichni byli ve velmi špatném stavu. Já si pamatuju, že jsem měla postel u okna, byli jsme v přízemí, a když přinesli jídlo, tak jsem říkala: „Nechte mi to tady.“ Já jsem si to dala na ten parapet a postupně jsem to ujíдалa, oni nemohli jíst, tak jsem to po chvílích ujíдалa, takže jsem pak byla jak balón, taková nafouklá, a měla jsem pořád chuť k jídlu. I lidé, kteří chodili kolem, se zastavovali u okna a mluvili s námi a nosili nám jídlo. V tom Terezíně.“ Cestu domů repatriačním vlakem popisuje pamětnice A. P.: „Úplným podfukem jsem se přihlásila do prvního repatriačního vlaku do Československa, přestože jsem ještě vůbec nebyla schopna chůze. Vždycky jsem ušla padesát kroků a pak jsem někde zůstala opřená, protože jsem byla ještě slabá. Před komisí jsem ale prohlásila, že jsem naprosto silná a zdravá, a proto do Švédska nemusím.“ nebo také paní M.K.: *Jistěže. Každý mohl sednout do vlaku, jakmile viděli... my jsme neměly žádnou možnost se převlíct, tak jsme pořád ještě měly ty strašný uniformy. Ale na druhé straně zase jsme mohly... tak jsme jely. Jely jsme vlakem přes okraj Berlína, musel to být asi východní okraj, protože byl dost poškozený. Potom jsme ale viděly Drážďany a to jsme zapomněly na to, co jsme viděly v Berlíně, protože Drážďany, to bylo rumiště. Mnozí se nemohli vracet zpět domů dříve, než se alespoň částečně uzdravili a získal větší sílu. E. L.: My jsme odjížděly až v červnu, poněvadž maminka nemohla. Nemohla opustit Terezín, nebyla schopná. Až když byla zdravá, nebo poměrně zdravá, tak pak teprve jsme odjížděly. Pamatuji si to osvobození, 8. května, když přijeli Rusové, když jsme seděly v oknech nemocné, jaká tam byla perfektní nálada. A potom postupně lidé odjížděli a odjížděli a přijížděli.“ Na repatriační transport čekal i pamětník H. A.: „Ty repatriační transporty byly organizovány československou vládou a měla sběrný tábor v Salzburku a v tom sběrném táboře jsem musel asi měsíc čekat na repatriační transport do Prahy.“*

3.3. Příjezd domů a shledání s bližními

Návrat nebyl pro přeživší vůbec snadný. Často se vraceli úplně osamocení. Sice se navraceli do „staronového“ prostředí, ale bez rodiny a přátel, tento typ osamocení bývá nazýván jako sociální izolace [Výrost, Slaměník 1997: 291]. Přijeli na nádraží a netušili, kam mají jít, zda někdo z příbuzných přežil, kde budou bydlet. Obvykle vypadaly první dny navrátilivších se podobně, jednalo se o zajištění alespoň provizorního noclehu a hledání přeživších příbuzných a čekání na ně, postupně i shánění stálého ubytování (většinou přes repatriační centra), protože mnoho z nich nechtělo mít pocit, že příbuzné či známé obtěžuje.

Hledání prvního noclehu nebylo jednoduché: E. R.: *„Já neměla kam, po válce. Bylo to dost komplikované, protože já jsem se v Terezíně nakonec nakazila tyfem, že jsem tam zůstala déle. Tak jsem se vrátila až někdy koncem června 1945. A vůbec jsem neměla kde bydlet. Zjistila jsem, že s nikým z rodiny se už nesejdu, nikdo nepřežil. Takže to byla velmi nešťastná doba.“* J. D. : *... A teprve když jsme z vlaku vystoupili, konkrétně já, jsem zjistila, že nemám kam jít, že nevím, co mám dělat.“* A. M.: *„... Věra šla na Žižkov k mamince, její maminka byla v Praze celou válku a já jsem šla pěšky na Letnou, nevěděla jsem vůbec, kam půjdu, ...“*. Svůj pozdní návrat nastiňuje paní Z. R.: *„Já bych to řekla takhle. Návrat byl dost špatný, protože my jsme se vrátily až v srpnu. Měly jsme tři měsíce karanténu po skvrnitém tyfu... A ten pozdní návrat byl špatný, protože už se prakticky nikdo nevracel a kdo se vracel, tak většinou se vracel tak, že už se počítalo s tím, že se nevrátí.“*

Lidé šli obvykle do svých bytů, často netušili, co mají očekávat. D. S.: *„Bála jsem se jít na druhou stranu, abych z druhé strany chodníku neuviděla, že tam ten dům není. Takže jsem šla po té jedné straně, až už jsem přišla úplně k tomu domu a on tam byl. Jak se později ukázalo, dostala to ta věž a vytlouklo jim to okna, ale jinak nic. Jaká je situace doma v Praze netušila ani J. W.: „Já jsem byla jak v Jiříkově vidění, protože jsem si to nedovedla představit. My jsme občas dostali, tam v tom Bergen-Belsenu se k nám dostaly nějaký zprávy, takže jsme věděli, že bylo v*

Praze povstání, a představovali jsme si, že bude Praha rozbitá. A ono celkem nic“

A. M.: „...Došla jsem na Letnou a šla jsem zazvonit u našich dveří, nikdo neotevřel. Byty byly obvykle obsazené cizími lidmi J. D.: „...takže jsem šla do našeho starého bytu na Smíchově, ten byl samozřejmě obsazený, a to jsem se ostýchala tam jít. Pan M. B také popisuje, jak objevil obsazený byt a zároveň jak hledal, zda se nevrátili rodiče. „...Tak jsem se vrátil tam a byl jsem zvědavý, kdo přežil a jak to bylo. V první řadě jsem šel do našeho baráku, do našeho domu, ze kterého nás vyhnali, a byli tam cizí lidé. ... Pak jsem se šel podívat do baráku, kde bydlel strejda, jestli tam někdo... Protože jsem neměl potuchy, kdo tam zůstal, a tak... byl jsem dítě, tak jsem byl takový nerozhodný nebo naivní, tak jsem se vrátil do Topolčan, jestli se náhodou rodiče nevrátili. Přání, aby rodiče čekali doma, popisuje mnoho narátorů, mezi nimi i A. B.: „No to víte, prvně jsem se sháněla po tátovi. Ten nebyl. Tak jsem pořád čekala, šla jsem domů do svého rodiště...“ Svůj první den v Praze nastiňuje i H. H.: „...Vrátili jsme se z Mauthauzenu 29. května, v půl druhé v noci, to si pamatuji přesně. Dovedli nás do nějakého krytu, bylo to naproti Bílé labuti a tam nás nechali přespat. Ráno nám řekli: „Jste volní, jděte domů.“ Byli s námi i druzí vězni, političtí, samozřejmě nic nechci zlehčovat, oni i jejich rodiny si všichni prožili své, ale někdo tady byl a nějaký domov byl. Tak oni šli domů. My jsme neměli kam jít. A tak jsme šli do téhle ulice, já jsem se v tomhle bytě, kde teď sedíme, narodila. Ten byt byl samozřejmě v té době obsazen.“ Pokud byt nebyl obsazený a bylo jim umožněno se do něj vrátit, byli často velmi nepříjemně překvapeni, v jakém stavu ho našli F. B.: „Vzal mě do sklepa, kde gestapáci, vysocí důstojníci gestapa, si z toho udělali bordel odpusťte, že používám toho názvu, oni mahagonovým dřevem pokryli podlahy, stropy a chodby, ještě tam byl výčep piva taky ve sklepě... no bylo to něco hrozného. Potom prý když přišli Rusové, tak vyhodili, měli jsme asi 1000 různových keřů, všechny je vykopali a zničili, protože tomu říkali, že je to buržoazní...”

První dny obvykle přespávali po příbuzných, pokud nějaké měli, případně jim ubytování poskytli přátelé a známí, obracet se mohli i na charitativní

organizace, které ale poskytovali jen nocleh, jiné zase pouze stravu. E. R.: *„...To bylo v Rybné, kde jsem bydlela u mých známých, a kdo neměl kde bydlet, tak se tam nakvartýroval. Tam nás bylo, já nevím, v třípokojovém bytě asi patnáct lidí jen tak. My jsme nic neměli. Já měla nějaký kufr, který mi ukradli, takže jsem nic neměla...“* Pamětnice D. S. bydlela chvíli u svých kamarádek ze sběrného tábora „Marta s Marjánkou si daly dohromady dvougarsoniéru v Ostrovní ulici. Samozřejmě, že to na dlouho nevytrvalo, pak se musely trhnout. Tam jsem byla pořád...“ Těžkou situaci řešila dočasným bydlením u přítelkyně i narátorka I. R.: *„Po válce jsme byli mladí a neměli jsme kam jít, protože sestra se taky vrátila. Ta se vrátila z Bergen-Belsenu. A jako Kolíňáci jsme neměli na nic nárok v Praze. V Kolíně jsme nemohli být, tam se nikdo nevrátil prakticky. Tak to začalo být velice, velice těžké, byt jsme nemohli dostat, no tak jsme vandrovali od známých ke známým. Já jsem spala jeden čas na žehlicím prkně u nějaké přítelkyně. Mě vždycky převázali, abych v noci nespadla.“*

Pan V. M. bydlel u své sestry : *„Bydlel jsem u sestry. Sestra si nás po válce vzala k sobě a už se nás nezbavila. Pak jsem si našel práci v tiskárně v Hradištku pod Medníkem, ovšem to nebylo hned.“* Pan H. A. bydlel nějakou dobu u tety: *„Když jsem se vrátil, tak první věc, kterou jsem udělal je, že jsem se podíval do pražského telefonního seznamu a tam jsem našel, že se jedna moje teta, která byla také v lodžském ghettě vrátila. Tak jsem k ní šel, našel jsem tam svoji sestru, která ovdověla a, vrátila se z Anglie do Prahy a nestarala se o vlastní byt, protože byla sama, takže bydlela u té tety. Já jsem bydlel nějakou dobu tam také u té tety a pak jsme dostali spolu se sestrou byt na Pankráci.“*

Mimo to, že se lidé z koncentračních táborů neměli kam vrátit, bylo podstatné i to, že s sebou neměli vůbec nic, pokud se podařilo, vyfasovali nějaké ošacení a velmi malý finanční příspěvek u repatriačních komisí, které byly v bývalých táborech, které opouštěli, ale mnozí neměli ani to málo, protože neodcházeli z tábora organizovaně. H. H.: *„...Opět jsme neměly kam jít. Chodily*

jsme s tetou Růžou a hledaly jsme nocleh. Byly nějaké noclehárny, kde vás nechali vyspat, ale jen jednu noc. H.H. po pobytu v nemocnici neměla kam jít, nechtěla jít znovu obtěžovat rodinu, která se o ní starala první den po válce než byla odeslána na tyfové odd.: „... Chodily jsme ráno někam na nádraží. Myslím, že na Wilsonově nádraží ráno vařili kafe a dostaly jsme kus chleba, nebo něco. To jsem nosila jen tak v ruce, neměla jsem kabelku, ani kapsu. V čem já jsem byla oblečená? Vzpomínám si. Chodila jsem v oblečení, ve kterém jsem se vrátila z Mauthausenu. Tam nás po osvobození ubytovali v nějakém baráku, vedle byl esesácký sklad. Bylo v něm ložní povlečení a nějaké uniformy. Maminka mi z těch povlaků v ruce ušila blůzu a z nějaké deky sukni. Mám to dodneška schované. ... No, tak jsme vyfasovaly na nádraží kafe, v poledne jsme chodily zas někam k Českému srdci, nebo nějaké jiné organizaci. Tam vařili polévku, tak jsme tam šly na polévku“.

Nejdůležitější bylo pro přeživší zjistit, zda přežili nějakí jejich příbuzní a s nadějí čekali, že se ještě někdo vrátí. Informace o příbuzných zjišťovali od známých, na repatriačních úřadech a na obci. E. R.: *„Tenkrát byly strašné zmatky. Ze všech koncentráků se to tady soustředilo a každý hledal rodinu. Tam byly vždycky celé seznamy, kdo koho hledá. (na obci pozn.autorky)“.* A. P.: *„Hned při příjezdu do Prahy, ještě na nádraží, jsem mluvila s jednou známou, dodnes nevím, kdo to byl, která znala mého muže a znala i naši partu.“* Díky zápisu na repatriačním úřadě byl svým švagrem nalezen i pan V. M.: *„...Na podzim jsem se přihlásil na repatriačním úřadě a oni dělali takový celkový seznam, který byl vyvěšený na obci. Můj švagr chodil pravidelně na obec, až mě tam jednou našel. Hned šel za mnou do Sokolské třídy naproti Lékařskému domu.“* Dále narátor V. M. vzpomíná na to, že bylo možné zaslat příbuzným informaci o tom, že jsou naživu, ale pochybuje o jejich doručení. V. M.: *Když nás přeložili, rozdali nám dopisnice, myslím, že to organizoval Červený kříž, na kterých jsme mohli poslat někomu zprávu, že žijeme, ale nikdy nedošly.* Možnost kontaktovat příbuzné dopisem popisuje i A. P.: *Jela jsem do pankráckého bytu své árijské tety, která měla za muže tátova bratra. Ten se mezitím už vrátil, byl*

jen krátkou dobu v Terezíně jako arisch versippt. Teta mě popadla, ale ona už věděla, že žiju, protože se mi podařilo poslat jim z Belsenu zprávu, ale oni se ani nesnažili poslat mi kontra zpráva. U nich jsem se dozvěděla, co jsem vůbec nečekala, že se vrátil brácha. “Pro snadnější shledání pomohlo, že mnoho lidí si ještě za války určilo adresu, na které se po skončení války sejdou. O tom mluví i H. H.: „... že všichni z nás jsme měli nějakou styčnou adresu, kde se budeme hlásit po válce.“ Místo i pravidelný termín setkávání měla určena i rodina pana A. V. : „. Po válce jsme se všichni, kdo zůstali, scházeli u tatínkova nejstaršího bratra. Scházeli jsme se tam všichni a muselo být výjimečné, že by někdo chyběl. A tam se pořád čekalo, kdo se ještě vrátí. Někteří ještě přišli, jako například můj bratranec F. R., kterému se podařilo utéci z Osvětimi, a vrátil se se Svobodovou armádou. Ale čekalo se na další a ti už nepřicházeli. Setkání bývalo pravidelně každý týden, pravděpodobně v sobotu. Přitom se sice nemluvílo o šábesu, ale bylo jasné, že je to tak.“ Shledání s blízkými, v které ani nedoufali, pro ně bylo v neuvěřitelných překvapeních a radostí. J. D.: „... Tak to bylo úžasné shledání, že mám sestru, kterou jsem už pohřbila... Já jsem o ní vůbec nevěděla... než se dostala do Prahy, tak to trvalo měsíc.“ Shledání s bratrancem zmiňuje A. M.: „Po válce se přihlásil, to byl další šok, bratranec mé vlastní maminky, který žil ve smíšeném manželství... v červnu se vrátila moje třetí nevlastní matka a dostala zpět náš byt. Přestěhovala jsem se k ní.“ P. S.: „My jsme se sešli. Věra se vrátila 19. července 1945. Já vždycky říkám, když to vypravuju, že to byl nejšťastnější den mého života. A její poslední lágr byl Bergen-Belsen, kde dostala skvrnitý tyfus. Byla v nemocnici Mezinárodního červeného kříže, ale dostala se z toho, protože já jsem se ohlásil a někdo jí řekl, že jsem se vrátil. A ona znovu nabyla naději. Ona už ji neměla.“ A. P.: „... U nich jsem se dozvěděla, co jsem vůbec nečekala, že se vrátil brácha.“ Pan P. P. popisuje dva nejšťastnější okamžiky svého života: konec války a příjezd otce: „Konec války jako štěstí, čistě štěstí. To ani nelze popsat. Byl jsem shodou okolností tady, na Letné, tedy u maminky, těch pár květnových dnů. Maminka schovávala flašku Black & White, a chytli jsme nějaké ruské vojáky a pozvali jsme je k nám a spolu jsme vypili

*tu whisky. To byl pocit! Měl jsem v životě dva čiré pocity štěstí. Jeden byl konec války, a potom nějak v červnu roku 1945, to už jsem seděl na gymnáziu ve třídě, někdo zaklepal, něco šeptala (služebná P.P.- pozn.autorky) té paní profesorce. A profesorka řekla: „Žáku P., jděte domů, máte tam tatínka.“ My jsme nevěděli, kdy přijede, poněvadž ta komunikace tehdy nebyla. On přijel nějak v červnu. Tak kdyby se mě někdo zeptal na dva vrcholné pocity štěstí, tak to byl konec války, a potom příjezd táty sem po těch šesti nebo pěti letech.“ Někteří měli velké štěstí a setkali se s více příbuznými. M.O.: *Všichni jsme se sešli, jakýmsi zázrakem jsme zůstali naživu. Bohužel to se netýkalo rodiny z matčiny strany.*“ Bohužel ne všichni měli to štěstí, aby se po válce setkali alespoň s někým, byť ze vzdáleného příbuzenstva. Pan F. B. vypráví o tom, že holocaust nepřežilo víc jak 30 jeho příbuzných F. B.: *„Víc jak 30. Ne. Nikdo nepřežil.“* Tato situace byla pro jedince nesmírně těžká. Po strašných událostech, které prožili během války, zůstali úplně osamoceni a období těsně po válce pro ně bylo velmi složité. Pamětník Z. B. popisuje své osamocení v kontrastu s okolní radostí: *„...Kolem vás je všude lidí, víte, objímají se radostí a vy se tady objevíte a nemáte ani tátu ani mámu ani příbuzný.“* Někteří z těch, kteří měli možnost se po válce k někomu alespoň na pár dní vrátit, však tuto situaci také nepovažovali za úplně nejšťastnější. Měli obvykle pocit, v některých případech i oprávněný, že navštívené domácnosti obtěžují, nepočítalo se s nimi a podobně. Situaci popisuje například A. M.: *„Návrat, to je něco, o čem mi není příjemné do dneška mluvit, protože to byl pro mě doslova šok. Jednak jsem nenašla rodiče, našla jsem sice bratra, který se vrátil z ilegality, ale který měl tolik redakční práce se skupinou mladých básníků, literátů, dostali Mladou frontu, že neměl na mne čas. Podle mne nespravedlivě, ale taková byla realita.“* Řada osvobozených vězňů nechtěla své hostitele obtěžovat Z. P.: *„V Terezíně jsem si za prstýnek – poslední věc, kterou jsem měla – koupila malý bochníček chleba, protože říkali, že v Praze je hlad, abych strýčka nezatěžovala.“* Narátorka Z. P. dále popisuje jak si šla raději hledat vlastní bydlení Z. P.: *„... U strýčka jsem byla docela krátce, protože jeho manželka po třech dnech řekla, že stále pláču, co se mnou budou dělat. Mě to tak**

rozhořčilo, že jsem zašla na bytový úřad, kde mně chtěli dát obrovský byt mých rodičů na Kleovce, který dostal nějaký univerzitní profesor z Lipska. A to jsem nechtěla, ale ve stejném domě jsem si vzala garsonku po esesákovi.“

Stejně postupovala i řada dalších přeživších. Obvykle mířili na repatriační úřady. Někdo žádal o vrácení konkrétního bytu. M. B.: *„On přišel, já nevím, možná o měsíc později, než já. Já si to nepamatuji přesně. Tak potom přišel bratr a vrátil se i ten strejda. A potom byla možnost požádat o vrácení majetku a vrácení domu. Trvalo to nějakou dobu, ale nakonec se nám to vrátilo. Předpokládám, že skřípali zuby, že nám ten dům vrátili“* Někdo dostal přidělený úplně jiný byt D. S.: *„Tam jsem bydlela, když jsem odstála frontu v Pařížské, a to dvakrát, protože jednou mi dali dekret na něco, kde to už bylo obsazeno.“* Repatriační úřad po válce navštívili většinou všichni přeživší, jednak hledali své blízké, jak již bylo uvedeno výše, dále zde měli možnost získat dekret na byt, potravinové lístky a legitimace. Někteří byli s fungováním úřadu spokojeni Z. R. : *„...A ten repatriační úřad už fungoval velice nedobře. Dávali tam samozřejmě obědy a tak dále, ale už vlastně nepočítali s tím, že někoho ubytují.“* Jiní se obávali, protože s úřady neměli žádné zkušenosti J. D.: *„... Na úřady jít, to bylo... Byla jsem mladá holka, ani ne devatenáct, bez zkušeností, čili nebylo to jednoduché.“* Další byli velmi rozladěni A. P.: *„Prostě jsem si vzala tašku, do ní chleba a knížku a šla jsem na bytový úřad. Řekla jsem, že chci byt a že tam zůstanu, dokud ho nedostanu. Ptali se mě: „Co tu děláte?“ Já jsem odpověděla: „Budu tu sedět na chodbě, já stejně nemám kam jít.“ Za čtrnáct dní jsem je tak otrávil, že mi dali alespoň takovou velice ubohou živodíru pro bráchu a pro mě. Přičemž naše rodina tu zanechala čtyřpokojevý byt, který vyklidila, když šla do transportu. Řekli nám ale, že jako sourozenci nejsme rodina a vůbec nemáme na byt nárok. Židé, nežidé, koncentrák, nekoncentrák, utrpení, neutrpení, kde tu stojí psáno, že bratr se sestrou by měl někde bydlet, když je to zbytek rodiny.“* Přeživší se ale neobraceli jen na repatriační úřady, ale i například i na znovuobnovenou židovskou obec. E. R.: *„...Já jsem byla v Rybné, peníze jsme neměli, dostali jsme*

nějaké potravinové lístky a lístky na oblečení. My jsme měli jen to, co jsme měli na sobě. Neměli jsme ani peníze, abychom si mohli něco koupit na ty lístky. Chodila jsem denně na obec, tam dávali polévku na repatriační legitimace. Kdo přišel z koncentráku, tak mu vystavili tu legitimaci.“ I. B.: „No, tak maminka se chtěla postavit na vlastní nohy a na Židovské obci dostala práci. Dostali byty...několik týdnů poté, co začala obec už nějak fungovat.“ Pomáhali ale i mnohé další organizace, například pan G. S. vzpomíná: „...Takže bezprostředně po válce se nás (mě a sestry-byli jsme sirotci pozn. autorky) ujal Svaz osvobozených politických vězňů a byli jsme s nimi nejprve na jakémsi letním táboře v Lomnici nad Popelkou, a potom v tom internátu v Jáchymově, kde jsem taky začal chodit do druhé měšťanky....“ Pan F. B. kromě židovské obce vzpomíná i na zahraniční židovskou organizaci JDC (označovanou také zkratkou JONT). F. B.: „Akorát jako, že jsem šel na židovskou obec, ta židovská obec se starala o ty lidi. Taky nějakéj americkéj to byl...nadace JOINT se to jmenovalo. Šaty, všechno, vyřídili mi, že jsem se dostal na obchodní akademii.“

Často také pamětníci zmiňují potraviny od UNRRy: J.U.: „Jo, nedala nás, a sebe taky ne. Tak se začali bavit a maminka měla krátký rukáv, protože to bylo v létě, a tady měla vytetované číslo 67503, to nezapomenu to číslo, do smrti. Z Osvětmi. No, a Američani když tohle zjistili, tak nám začali nosit UNRRU. Zezačátku jenom nějaké drobnosti, a pak už celé ty obrovské balíky, ani jsme to spotřebovat nemohli.“ I. R.: Já si pamatuju, to byli nějaké UNRA balíčky...No a tenkrát jsme fasovaly kousek špeku jednou za měsíc, a já nevím co ještě. A dostaly jsme ten UNRA balíček, a tam byly takové nudle – makaróny, a ty makaróny, to bylo jako trubička. No a Vlasta z toho udělala ohromný oběd ... A ten talíř se hemžil černýma červíčkama. V těch nudlích byli ti červíčci...No, tak tohle byly UNRA balíčky. Ono to nebylo ještě tak organizované po válce tady, prakticky nic.“ Pamětnice J. W. vzpomíná, co vše vyfasovala: „Bylo to i po materiální stránce dost obtížné, protože jsem přijela z toho Bergen-Belsenu. Tam jsme dostali z UNRY jedny šaty, jedno spodní prádlo, jedny boty, a neměla jsem nikde nic víc. Já jsem

našla seznam toho, co jsme vyfasovali...a pět stovek, pět set korun jsme dostali, a tohle vybavení.“ Pan Z. B. popisuje, které organizace mu pomohly: „...takovou repatriační legitimaci od Angličanů co jsem dostal, co bylo ve všech řečích. Tak jsem šel na ten obecní úřad nebo národní výbor a na to vám dali 500 korun. A víc se o vás nikdo nestaral. Akorát jako, že jsem šel na židovskou obec, ta židovská obec se starala o ty lidi a taky nějaký americký... to byla nadace JOINT se to jmenovalo. Šaty, všechno mi vyřídili, že jsem se dostal na obchodní akademii.“

3.4. Pomoc příbuzných

První, na koho se v poválečných dnech a týdnech přeživší logicky obrátili, bylo na vzdálenější příbuzné, kteří měli velké štěstí, a povedlo se jim nedostat se do koncentračních táborů, případně je před transportem ochránilo smíšené manželství atp. Ve složitých životních situacích právě těsné interpersonální vztahy dávají člověku pocit bezpečí. [Výrost, Slaměník 1997: 290]. Reakce příbuzných na návrat byla různá, od nadšení, že se někomu z příbuzenstva podařilo přežít, v což většinou ani nedoufali, až po rozladění nad tím, že přeživšímu nerozumí a nechápu jej. Toto neporozumění bylo způsobeno nemožností představit si, co vše během drastického pobytu v koncentračním táboře jejich příbuzný absolvoval, jednalo se o nepřenositelné zážitky, které přeživší nevyprávěli. Mnozí z nich měli těžká psychická traumata a tak jejich chování nebylo takové, jaké by příbuzní, kteří je přivítali, čekali. Navrátilivší se měli naopak pocít, že na návštěvě obtěžují, jsou navíc a narušují jejich každodenní život.

O pamětnici A. M. se postarala teta: *„Šla jsem o ulici dál, do bytu tety Vlasty, která mi posílala balíčky, přijali mě, byli strašně překvapení, byla tam moje sestřenice a její malá sestra, dali mi najíst, vykoupala jsem se, dali mi nějaké šaty, protože všechno jsem nechala v Terezíně, jela jsem jenom tak a šla jsem znovu se*

podívat do našeho bytu.“ Radost z návratu měli například i ti, kteří v příbuzenském svazku měli teprve být: E.R.: „... Pak jsem si vzpomněla, že ten můj, my jsme se zasnoubili těsně, než on odešel do Anglie, že tady měl nějaké příbuzné. Teď jsem si nemohla za živého boha vzpomenout na jejich jméno. Tak jsem hledala v telefonním seznamu, a nakonec jsem si vzpomněla, že se jmenovali Š. Volala jsem jim a oni měli velkou radost, že někdo z rodiny se vrátil. Já byla zřejmě jediná...“ Důležitost rodiny si uvědomuje i pamětník A. V., který měl to štěstí a válku přečkal ukrytý společně s matkou a dokonce se mu po válce vrátila sestra a otec: „Já se přiznám, že ani moc nevím, co ti normální lidé, protože my jsme s mámou byli jakási uzavřená jednotka podporovaná dědečkem a babičkou z máminy strany. Lidé v okolí se ke mně chovali normálně, jako bych ani neměl připnutou žlutou hvězdu. A po válce se vrátil táta s mojí sestrou k nám, to znamená na místo, odkud odešli. Tam nebyl ten problém, co člověk se později dovídal, že když se lidé vraceli z koncentračních táborů, najednou se k nim bývalí sousedé stavěli zády nebo zvláště, když něco cenného jim uschovali, tak jim to zapírali. S tím se já v nejbližším okruhu neseťkal, s tím jsem se setkal až ex post, až když teprve někdo po letech mluvil. A tím, že jsme měli rodinnou základnu, tak se to ani nestalo nikomu z té naší rozvětvené rodiny. Ale je pravda, když o tom člověk uvažuje – tak ti ostatní museli něco o koncentracích vědět, když často počítali s tím, že majetek po Židech jim zůstane, že se už nevrátí.“ Manželovi příbuzní se perfektně postarali o maminku jedné z pamětnici I. B.: „...oni si ji vzali k sobě, jako svoji dceru, i když o svoji přišli, a prostě se oni postarali a několik prvních málo týdnů, dva, tři týdny bydlela u nich. Byli to teda fantastičtí lidé...“.

Pocitem, že překáží a bratr na ní nemá čas trpěla A. M. : „...našla jsem sice bratra, který se vrátil z ilegality, ale který měl tolik redakční práce se skupinou mladých básníků, literátů, dostali Mladou frontu, že neměl na mne čas. Podle mne nespravedlivě, ale taková byla realita. Uvítal mě, ale pak říkal: "Já už zase jdu pryč, zatím nemám na tebe vůbec čas". Ty první dny byly plné nedorozumění... bylo

tam moc lidí a já měla pocit, že překážím, bylo to v Antonínské ulici, bratr tam bydlel se svou družkou, tanečnicí Reneé Zachovalovou. Dělali noviny a neměli čas.“ Nedobré zkušenosti s tetou popisuje i Z. P.: „...První, co mi řekla teta, bylo: „Nemáš vši?“ A ten chlebiček, co jsem si přivezla, dostali králíci. To mě tak rozhořčilo, nemohla jsem tam být. Ležely tam peršany mých rodičů, a když jsem se ptala, jestli by mně jeden dali na památku, teta řekla, že za to posílali balíky.“ O nenavrácení majetku i ze strany příbuzných mluví M. O.: „To, co si vzali do úschovy rodinní přátelé a dokonce i příbuzní mého otce, nikdo nic nevrátil. Jen výmluvy.“

3.5. Vztahy s přáteli

Velmi často neměli přeživší žádného příbuzného, ke kterému by se mohli po válce alespoň na pár dní vrátit. Často vůbec netušili, zda někdo z příbuzenstva holocaust přežil. Přátelé, kteří nebyli židovského původu a vyhnuli se tak perzekuci za války, byli první, na koho se navrátivší obraceli. Přátelství je velmi silné pouto a obvykle ho nezpřetrhala ani taková událost jakou byla několikaletá válka. Je založeno na důvěrném sdílení problémů, na společných zájmech, na postojové a povahové podobnosti, ale i povahové komplementaritě. Dle Homanse tento typ sociálního vztahu funguje, pokud si jeho účastníci vyměňují nějaké hodnoty, po nichž touží, pokud se vzájemně odměňují. [Nakonečný 1996: 248 - 251]. Teorie sociální směny (social exchange theory) však nemůže vysvětlit všechny vztahy. [Hayesová 1998: 89]. Například v tomto případě, kdy přátelé pomáhali přeživším, však pomoc nepramení z očekávání obdržení zpětné protihodnoty, je určena sociálními a morálními normami, které určují co je žádoucí [Slaměník, Výrost 1997: 277]. Svou roli zde hraje altruismus, který je dle Batsona definován jako

specifická forma lidské motivace, jež přináší dobro druhému člověku [Křivohlavý 2004: 158]. Altruismus bývá považován za ryzí prosociální chování, které nekalkuluje se sebemenším ziskem a přináší pouze vnitřní uspokojení [Výrost, Slaměník 1997: 340]. S altruismem se pojí empatie, kdy se člověk vcítí do situace druhého člověka, dokáže si představit, jak vnímá danou situaci [Křivohlavý 2004: 166] a právě to byl většinou i případ přátel, které popisují pamětníci.

Pamětnice J. D. popisuje jak ji kamarádky zvaly k sobě domů, jak ji pomáhali: „ ... *ale já jsem měla dvě takové opravdu dobré přítelkyně z dobrých rodin... A byla to strašně hodná holka, a hlavně její maminka byla strašně hodná. Takže ony mě hodně zvaly... a pomáhaly mi, dost mi pomáhaly.... Jedna kamarádka říkala: „Hele, pojď se mnou ke mně domů.“* Paní J. W. vzpomíná jak ji rodiče kamarádky přijali téměř za vlastní: „*Já jsem měla v Praze přítelkyni, se kterou jsem se přátelila celou dobu na gymnáziu, cojsme byly spolužačky. A ona a její rodiče mně posílali do Terezína, když jsme dostávali možnost, balíky. Tak jsem šla nejdřív k nim. My jsme měli s rodiči domluvené dva body, když se vrátíme, tuhle moji přítelkyni a snoubence mé sestry. Tak já jsem šla k té své přítelkyni. Tam už mě čekali, protože věděli, že jsem v Bergen-Belsenu, a prý hlásilo rádio, že přijíždí transport. A ti mě přijali de facto za vlastní. A jenom pro zajímavost, s tou mou přítelkyní se přátelíme dodneška, od jedenácti let, čili 75 let.“* U mamčininy kamarádky zůstala i H. B.: „*...a maminka měla kamarádku, ještě z dětských let, od primy se s ní kamarádila, a to nebyla židovka. A my jsme šly rovnou k ní. Věděly jsme, že nás přijme, a taky nás přijala. A po všech těch zážitcích, které my jsme měly, tak tahle teta Zdenka, já jsem jí říkala teta, tak když jsme zazvonily, tak otevřela a říkala, no konečně, že jste tady ženský, jako nepochybovala, že se vrátíme a nechala nás u sebe. A ona měla taky dvě děti a po válce moc toho jídla neměli a dělili se s náma o to, co měli. Nechali nás tam tak dlouho než maminka... jako než nám přidělili byt. A byli na nás strašně hodný.“*

Přeživší také vzpomínají na to, že i v koncentračních a sběrných táborech navazovali přátelství, která jim pomáhala danou dobu lépe přežít. Prožívali spolu těžké situace, pomáhali si a podporovali se navzájem, když bylo třeba. Tato přátelství pak přetrvala i po skončení války a trvají až do současnosti. Příkladem mohou být vzpomínky paní A. M.: *Přátelství, která se tam navázala, pokud lidé přežili, myslím, že většinou i třeba s mnohaletými odstupy, neviděním se dvacet - třicet let, zůstala. Neprošla, samozřejmě, často žádnou praktickou zkouškou, ale vztahy zůstaly.*“ o přátelství, které mělo tendenci pokračovat, mluví i paní A. P.: *„Hodně mi taky pomohla jedna přítelkyně. Tam už jsem byla oddělená od Herty... a dali mi tam mladou Francouzku o něco starší než já, asi osmadvacetiletou-třicetiletou, překrásnou holku. Byla v odboji, pracovala mezi partyzány nebo něco podobného. S tou jsem se brzy skamarádila a měly jsme se moc rády. Vlastně zase mi tenhle blízký a hrozně milý člověk pomohl přes to nejhorší... Než jsme se rozloučily, vyměnily jsme si adresy.*“ O pravidelném setkávání přítelkyň, které přežily koncentrační tábor, vypráví paní J. W.: *„Umístěnku jsem dostala, a tím jsem se trhla od těch pražských děvčat z lágru. Ty se scházely pravidelně jednou měsíčně, až doted' snad, i když už jich moc není. Já jsem tam nemohla takhle často jezdit, takže vždycky na nějaké to výročí. Zezačátku jsme se scházely jednou za pět let, pak jednou za rok, no a pak už nebyl, kdo by to svolával, tak jediné jsem jezdila na Tereziňskou iniciativu, kde jsme se setkávaly.*“ Pravidelně se setkává i několik pamětníků z Birkenau: T. B.: *„Několik chlapců, jak jsem řekl asi 30, 40 chlapců se zachránilo z toho původního tábora v Birkenau, v tom manner lágru a ti se dnes nazývají Birkenau boys a schází se a udržují mezi sebou styky, ačkoli žijí vlastně roztroušeně po celém světě. A čas od času konají sjezdy. Jednou byli v Izraeli, a před dvěma lety byli v Praze.*“ Další přátelství, které přetrvalo i přes válečné útrapy popisuje paní H. K.: *„Zůstala jen jediná nežidovská přítelkyně, s kterou dodnes držím, jediná zůstala mou přítelkyní, i když jsme byli židi. Její rodiče se k nám chovali ohromně, schovali nám věci. Já se s ní stýkám celých padesát let.*“

Přátelé taky v naprosté většině navrátili přeživším jejich majetek, který si u nich uschovali, ještě než byli povoláni do transportu: I. B.: „...měla ještě jednu přítelkyni, Fanyнку, byla to křesťanka, zlatá duše, ke které si maminka tenkrát dala všechnen svůj majetek, to znamená peřiny, nějaké peníze, nějaké nádobí, moc toho nebylo. Fanyнка jí po válce všechno vrátila.“ O možnosti přespání u kamaráda a navráceném majetku dojemně vypráví pan Z. B.: *A pak jsem se sebral, že budu aspoň zatím spát u kamaráda... jsem šel jestli by mě tam nenechali den dva, než si někde něco seženu, a ona (maminka kamaráda-pozn.autorky) mi řekla samozřejmě, můžeš tady bejt dva měsíce, nám je to jedno, já ti tady ustelu a to a já jsem si nevzpomněl na hodinky ani na tu raketu, já mu to dal na památku ani jsem si na to nevzpomněl ... když jsem se vrátil, tak jsem měl na stole u kafe ty hodinky a s tím (naznačuje raketu, je dojatý, pláče- L.Š.)...to jenom jaký byli lidi, víte...to se do smrti nezapomene některý lidi byli zlatý...“ Jediná negativní vzpomínka, která se vyskytla v souvislosti s popisem přátelství po válce, byla od pamětnice H. H., která zmiňuje, jak ji kamarádka přestala zdravit: „...Někteří lidé nás nezdravili, to jsme samozřejmě brali. Sami jsme jim říkali: „Nedělejte to.“ Jenže po válce, když jsme se vrátili, tahle kamarádka mě nezdravila ještě dalších deset let. Prostě přestala zdravit a nezačala. Bydlely jsme v jednom domě, potkávaly se na schodech a nezdravily jsme se.“*

3.6. Chování sousedů a známých

Jedna z dalších možností, na koho se po válce obrátit, bylo oslovit své známé, případně sousedy. Mnoho přeživších zvolilo tuto možnost, protože neměli žádné příbuzné ani kontakty na přátele. S. Schachter uvádí, že v situaci nejistoty nebo obavy dávají lidé přednost přítomnosti jiných lidí, nemusí se jednat ani o osoby blízké, před skutečností, že by situaci měli prožívat osamoceně. [Výrost, Slaměník 1997: 290]. Zde již reakce nebyly tak jednoznačně kladné, jako tomu bylo

u výše uvedených vzpomínek, které se týkaly setkání s příbuznými a přáteli Známi (pojem známí je definován jako osoby, které k sobě nemají tak vřelý a hluboký vztah jako přátelé, znají se „od vidění“, na rozdíl od přátel se mezi nimi nevyskytuje tolik oboustranné obětavosti a důvěry [Nakonečný 1996: 250]; E. Rapaport doplňuje, že jedním z klíčových faktorů při přechodu od známosti k přátelství je odhalování vlastní identity [Rapaport 1997: 204] většinou na pár dní poskytli ubytování, ale problém byl povětšinou s navrácením uschovaného majetku. Otázka ukrytého majetku byla ještě více problematická ve vztahu k sousedům, kteří s návratem židovských spoluobčanů nepočítali už vůbec a majetek si ponechali jako vlastní. Při setkání s navrátilivšími pak těžko maskovali své překvapení a často lživě majetek zapírali. Přeživší se však nesnažili získat majetek zpět za každou cenu, po tom všem, co prožili, pro ně věci nebyly důležité.

Paní E. L. popisuje, jak se při převozu do Terezína na konci války shledali se známými a ty se o ně starali: „*Takže tam byli ti Breierovi, s těmi jsme se setkali. Paní Breierová mi denně nosila nějaké jídlo. Ona měla tři děti a oni tam zůstali v Terezíně, oni neodjeli. Potom jsme přijeli domů, do Pardubic.*“ Velmi dobré sousedy popisuje paní H.H.: „... *Ale měli jsme jedny dobré sousedy, kteří nám za války pomáhali, velice slušně se chovali, a to byla taky adresa, myslím, že všichni z nás jsme měli nějakou styčnou adresu, kde se budeme hlásit po válce. Jmenovali se Pěchočovi. Tak jsme šli k nim. ... Upřímně a radostně nás uvítali. ... tahle rodina byla skvělá, ti byli úžasní. Samozřejmě nám okamžitě nabídli, že u nich můžeme zůstat, což jsme vděčně přijali. Byli úžasně slušní. Měli jsme u nich schované i nějaké věci. Vrátili nám všechno. My jsme měli poměrně štěstí na dobré lidi.*“ Na příjemné chování domovníka vzpomíná i Z. P.: „...*Přihlásil se ke mně náš starý domovník a řekl, že je dobře, že jsem se vrátila.*“ Rozporuplnost v chování známých popisuje G. S.: „... *My jsme v té době se sestrou stále bydleli v tom bytě na Letné s určitými známými, kteří se o nás trošku v uvozovkách starali, a pak nás po válce připravili v podstatě o všechno, co po rodičích zbylo.*“ Pozitivně o domovníkovi

mluví i Z. P.: „Potom mi domovník přinesl psací stroj Continental a řekl: „To mně dal váš tatínek, mělo se to odevzdat, ale my jsme na tom psali komunistické letáky.“ To bylo první, co jsem dostala zpátky. To byl moc hodný pán. Taky pekař mě uvítal a dal mi bez lístků ten největší chleba, co měl. Ptal se, jestli chci koláče, housky a já jsem řekla: „Dejte mi ten největší chleba, co máte. Bylo to moc hezké.“

Pamětníci vzpomínají, jak mnoho ze sousedů hrálo překvapené, že jsou zpět, že přežili. Tato setkání byla pro přeživší nepříjemná, protože chtěli zpět svůj majetek, který jim právem patřil a sousedé či známí jim nabídli, že si ho u nich mohou během války uschovat: Z. K.: „Takže první den byl trochu hororový, protože jsme šli ke svým známým a bylo to trochu, jako když se člověk vrátí po pohřbu zpátky. Nehledě na to, že řada těch známých měla od nás věci, se kterými už počítali, že si je nechají. Takže nás vlastně nikdo nepozval dovnitř, do bytu.“

Podobně vzpomíná i Z. P.: „...Když jsem šla k lidem, u kterých jsme měli schované různé věci, vždycky se ptali: „Vy jste se vrátila?“ – jako kdyby říkali: „Co jste nám to provedla, že jste se vrátila.“ Po dvou třech pokusech jsem už nikam nešla.“

Stejně zkušenosti má i I. R.: „V první řadě jsme nedostali nic zpátky, co jsme dali k lidem. No nic, každý se na nás koukal, proč jsme se vůbec vrátili. No nebylo to příjemné. A já myslím, že jsme nebyli sami, protože co se lidi vrátili a měli jenom tu nejmenší možnost, tak odsud odcestovali.“ Bezmoc musela pociťovat maminka narátorky E. G., když na ulici potkávala lidi ve svém kabátě, v šatech své sestry a známá měla v bytě nábytek, který ji vyrobil dědeček: „Když pak maminka chtěla vrátit majetek, který si před válkou schovali, tak jí ta paní řekla, že si k nim nic nedali. Když šla maminka na ulici, tak viděla, jak cizí lidi nosí sestřiny šaty, babiččin kožich, prádlo s monogramy. Jednou si prý přišla sousedka půjčit sůl a řekla: "Paní Kohnová, takhle vy žijete, pojd'te se podívat ke mně." Moje maminka tam šla a myslela, že bude po ní. Protože dědeček byl truhlář, a když se maminka vdávala, tak v té době jí udělal nejmodernější nábytek, který tehdy nikdo neměl. A ten nábytek byl u ní, ale pochopitelně nám žádný nevrátili.“ Pamětnice popisuje, jak

raději přestala chodit žádat o svůj majetek A. M.: „*Snad jenom jednou nebo dvakrát jsem se k někomu vydala, věděla jsem, že i otec měl někde něco schováno a byly to ty nejhorší zážitky, které jsem po válce měla. Jediný člověk mi sám od sebe vrátil kožešinový límec, snad i kabát... Jinak ta další nepatrná setkání byla velmi nepříjemná, takže jsem pak už neměla odvalu chodit dál, protože buď všechno to zapřeli, nebo říkali: "My jsme byli v nebezpečí života..." nebo "Jak to, že jste se vůbec někdo vrátil..."*“ Někteří lidé byli natolik drzí, že nejen, že majetek nevrátili, ale ještě vyžadovali soucit nad tím, jak těžký byl život za války: P. S.: „... *Takže my jsme tu rodinu navštívili a Věra poznala koberec, po kterém jsme šli, pak se koukla do nějaké skříňky, a viděla, že tohle patřilo tetě a tamta figurka porcelánová patřila tetě. A řekla těm lidem: „Já tady vidím věci, které patřily mojí tetě. Můžu je dostat zpátky?“ A oni chtěli, abychom je litovali. A říkali: „Vy jste byli v koncentráku, a věděli jste, co vás čeká, ale daleko horší je žít v nejistotě. My jsme nevěděli, co svým dětem namažeme na chleba druhý den, jestli budeme mít máslo, nebo sádlo, nebo co jim namažeme. Takže jsme všechno měnili na potraviny. Nic z toho, co tady divíte, nepatřilo vaší tetě.“ Byla to vyložená lež. No, a my jsme se nějak s Věrou vzali za ruce, a řekli jsme si: „My jsme ztratili rodiče, tolik příbuzných, věci se dají znovu koupit.“ A odešli jsme pryč. A to se stalo mnoha židovským rodinám. To není ojedinělý případ, o tom jistě víte. Ale tohle jsme skutečně zažili. Zapřeli nám všechno.“ Stejnou situaci popisuje i narátorka H. H.: „...*Vím, že jsme měli schované věci ještě u jiných lidí, třeba maminka předtím, než jsme šli do transportu, si vyměnila svoje zlaté hodinky za chromové. Jenomže ta paní je za války, nevím, buď ztratila, nebo vyměnila za nějaké sádlo, nebo za něco takového. Prstýnek se zakutálel na půdě, takové výmluvy. Byli slušní, ale prostě byla válka a měnili to za jídlo. Takže něco nám vrátili, něco ne.“**

3.7. Reakce neznámých osob

Jak bylo popsáno výše, přeživší se od osvobození setkávali i s mnoha lidmi, kteří k nim neměli žádný osobní vztah. Ať již se jednalo o první setkání s vojáky osvobozeneckých armád, lékaři v nemocnicích, řidiči, spolucestujícími ve vlacích, úředníky v repatriačních úřadech, s učiteli ve školách, jednalo se o zástupce většinové společnosti a dle vzpomínek pamětníků jejich reakce byly různé, vždy záleželo většinou na osobnosti konkrétního člověka. Někteří reagovali negativně, obvykle v souvislosti s navrácením majetku, někteří naopak velmi mile. Hromadné antisemitské chování se projevilo na Slovensku.

Pan Z. B. vzpomíná, jak mu úplně cizí člověk v tramvaji dal peníze: *„...sedíme v tramvaji a furt takhle vyzvídá co a já mu to tiše takhle povídám a naproti seděl nějaký, v životě jsem ho neviděl, a když jsme na té štvanci vystupovali, tak vstane a dá mi do kapsy pětistovku, cizej chlap, ...“* . Pamětnice H. B. popisuje, jak si nemusela kupovat jízdenky *„No, ale každej nás poznal, co by koncentračnice. No tak tam nás nechali přespat, myslím někde v nějaký nemocnici a všude nás vozili zadarmo, nikdo po nás nechtěl jízdenky a tak odtamtud jsme se pak už dostali vlakem do Prahy“* Často narátoři vzpomínají, jak jim úplně cizí lidé v poválečných dnech nabízeli jídlo: J. D.: *„...Navíc ještě lidi byli celí dojatí, nabízeli nám housky, rohlíky a člověk se cítil velice ubohý.“* nebo D. S.: *„Šli jsme dál a stál tam rodinný domek. Vyběhla z něj nějaká paní a posadila nás na verandu. Přinesla takové bílé domácí kafe a nějaké buchty. Mně dala tmavomodré proužkované sako, ve kterém jsem pak přijela do Prahy. Řekla, že máme jít tím a tím směrem, tam že je tramvaj“*. Milé chování líčí i A. P.: *„Pak jsem se zeptala jednoho ajznpoačka, jestli by mi nedal korunu dvacet na tramvaj a on mi dal padesátikorunu, jen ať si to nechám, že to stejně nejsou žádné peníze, ale bylo to od něj moc hezké.“*

Nepříjemný zážitek z místa bydliště popisuje E. D.: *„... On k mamince přišel na náměstí a řekl: „To je strašné, paní Freyová. Takových Židů tam zůstalo a*

zrovna vy s těma vašima bábama jste se musely vrátit!“ A tím to prostě začalo. Já jsem se potom dostala do gymnázia, které jsem úspěšně ukončila a před maturitou jsem se přihlásila na filosofickou fakultu, na studium řeči. A tenhle soudruh nás jaksi kádrově znemožňoval, pokud se dalo ... No tak v tom byl antisemitismus a spojení s tím, že jsme byli kapitalisté, protože prababička měla tu dílnu.“ Další nevhodné chování projevující se po válce popisuje A. P, zajímavé je, že vychází od osoby židovského původu: „...židovský lékař MUDr. Mandel, který se k nám zachoval velmi nevybíravým způsobem. Byl to dvoupokojový byt v Praze 7, U smaltovny, v těch německých a později židovských domech a on ten byt chtěl. Řekl nám: „Když mi ho nedáte dobrovolně, tak budu nucen použít násilí a dodal, že vymění zámky atd.“ Jak již bylo uvedeno, silné protižidovské nálady panovaly na Slovensku, kam se vrátila i jedena z narátorek: E. G.: „Všechny židy vybrali a nahnali je do nějaké místnosti. Zkrátka tam byla zase protižidovská kampaň. Čistě nás hnali jako dobytek přes celé město s rukama nad hlavou a nahnali nás do jedné místnosti a křičeli, že jestli nám to nestačilo, že jsme nechcípili ve válce, tak že oni židům ukážou, jak budou žít na Slovensku. Rabínovi ostříhali pejzy a vytrhli bradu, krvácel. Dodneska nemůžu na Slovensku vůbec být.“ Paní E. G. se v důsledku této události přestěhoval do Čech: „Spitzer, ten který tenkrát náhodně zařukal na okno, se už předtím přestěhoval do Čech. Spitzerovi si dopisovali s mými rodiči, protože byli velice dobří přátelé a tatínek jim napsal, co se dělo a on nám odepsal, abychom přišli do Čech. Takže my jsme se v sedmačtyřicátém roce přestěhovali. Nejdříve tatínek a za půl roku já s ostatními, protože jsem tam musela dokončit školu. Přestěhovali jsme se do Liberce.“

3.8. Poválečný život s většinovou společností

První dny a týdny po návratu domů byly chaotické, plné zařizování základních potřeb, od ubytování po ošacení a stravu a především stály na hledání přeživších příbuzných a čekání na ně. Toto období bylo pro navrátilivší se nesmírně

těžké, protože se dozvídaly děsivou skutečnost a to, že se s většinou svých blízkých již nikdy neuvidí. Tento fakt byl nesmírně traumatizující. I „obyčejný“ člověk velmi těžce nese úmrtí v rodině, tito lidé však za sebou měli navíc neskutečně drastické zážitky z koncentračních táborů, chybělo jim jakékoli materiální zázemí, v důsledku těchto událostí byla jejich psychika velmi narušena. Mnoho z nich trpělo psychickými traumaty, neustále je pronásledovaly myšlenky na to, proč přežili právě oni a ne někdo jiný, nevěděli, co bude dál. Prožitá válka a s ní spojená perzekuce jim přeházely životní hodnoty, mladí lidé zestárli mnohem rychleji než jejich vrstevníci. Dále řešili, zda jít pracovat a pokud ano tak kam, protože neměli například dodělané vzdělání, zvažovali, zda pokračovat ve studiu a podobně. Na většinovou společnost si museli zvykat, protože jejich zážitky byly v podstatě nepřenositelné. Psychologové řadí mezi náročné životní situace ztrátu životního partnera, ztrátu zaměstnání, extrémní společenské situace, jakými je válka, ekonomické či politické krize, dále situace náhlého ohrožení osoby nebo rodiny, sociální izolace, situace bezvýchodnosti atp. [Řezáč 1998: 133]. Přeživší však zažívali těchto životních zátěžových situací několik ve stejnou chvíli, mnoho z nich tíhu těchto událostí bohužel neuneslo a spáchalo sebevraždu. Většina, která nevolila takto extrémní východisko, nechtěla o prožitých zážitcích vůbec mluvit, spíše se je snažili vytěsnit, což je jedna z obvyklých reakcí

Narátoři popisují, jak pro ně bylo těžké zapojit se zpět do společnosti, jak museli přivykat každodennímu normálnímu životu a kontaktu s lidmi: A. M.: *„Minimálně dva roky mi to trvalo, než jsem se domluvila s lidmi, tzn., mluvila jsem s nimi, uměla jsem česky, slyšela jsem je mluvit svou rodnou řečí, ale mluvili úplně o něčem jiném. Jazyk tady byl jenom ve funkci dorozumívání o nejbanálnějších nebo o nejpraktičtějších věcech jako "kupte si chleba, houska stojí tolik a tolik.“ a já jsem nerozuměla ani lidem své generace, jak myslí a co pod těmi slovy vůbec míní, protože slova a jejich myšlenky mi připadaly rozporuplné... dva roky mi skutečně trvalo, třeba u stolu, kde se pila káva a někdo něco vyprávěl, než jsem vyprávění*

pochopila, než jsem pochopila souvislosti a než jsem asi i adekvátně reagovala. A myslím si, že ten rozpor byl tak silný, že musel člověka poznamenat na celý další život. “Podobně líčí situaci i D. S.: „Já jsem si nerozuměla absolutně s nikým, kdo nic nezažil. Nechtěla jsem jim to dávat najevo. Věděla jsem, že to není jejich vina, když říkali: “Co my jsme zakusili strachu!” Nebo: “To si neumíte představit, jaká tady byla bída, my jsme smažili cibulku na vodě!” Když já už jsem v Terezíně měla plné nohy furunklů a cibule byla můj ideál“. Paní E. L popisuje, kolik let jí trvalo, než se dostala do stavu, kdy si připadala normální: „Já jsem dvacet let potřebovala k tomu, abych mohla být normální, myslím, že už jsem normální teď. Ale těch dvacet let určitě. Já jsem měla strašně špatné stavy. Já jsem měla všechny možné fobie, které existují na světě. Nejhorší byl špatný kontakt s lidmi. Já jsem vždycky byla v takové tenzi, já jsem vždycky byla napnutá, já jsem se nemohla uvolnit. To lidi na mně neviděli, ale já jsem s tím musela bojovat“ Narátorka trpí psychickými problémy doted’: E. G.: „...Ten strach a úzkost však v sobě stále mám. Ještě dnes kolikrát v noci nemůžu spát. Mám to stále v sobě, pořád se něčeho bojím.“

Pamětnice M.H. popisuje, jak se její starosti odlišovali od toho, co řešili její vrstevníci: „*No a celkem se ke mně hned začaly hlásit třeba moje spolužačky z gymnázia, které svolaly schůzku, ale já jsem se necítila dobře, protože já jsem měla úplně jiné pocity. Ty mně připadaly takové malicherné, když se začaly bavit, jaké šaty, a podobně. Tak já jsem strávila spoustu času, v té první době, tím, že jsem běhala po všech Červených křížích a všude a sháněla jsem, jestli někdo z rodiny přežil.*“ Narátoři vzpomínají, jak se museli rozhodnout, co vlastně budou dělat, zda pokračovat ve studiu, nebo pracovat: J. F.: *No, tak byl jsem mladý kluk, bylo mi 23, a nebyl jsem ničím. Za války jsem byl v různých lágrech, takže jsem nemohl studovat, měl jsem jen maturitu a žádné plány a žádné zaměření. Takže jsem nevěděl, co budu dělat. Když nás v lednu 1945 osvobodili z koncentračního tábora, narukoval jsem ještě dobrovolně do čs. armády, protože jsem chtěl něco dělat. Teprve někdy v srpnu 1945 se mi konečně povedlo dostat se do Prahy. Byla tu*

otázka, co dělat, protože jsem ničím nebyl. Nebyl jsem ani vyučený a maturita byla celá moje výzbroj.“ Stejně váhala i E. R.: „...já jsem byla po tom skvrnitém tyfu, já jsem ještě nebyla úplně v pořádku, a tak jsem koukala, abych si jakž takž zase zvykla na normální život a člověk se ani moc nezajímal o dění. Já byla ráda, že mám někoho. Ten první čas pro mě byl hrozný, že jsem se cítila úplně osamocená. Nikoho jsem neznala. Já jsem uvažovala, že bych se vrátila snad do Terezína, protože tam jsem pracovala v zemědělství. A teď jsem nevěděla, co budu dělat. Chodila jsem do školy, tu jsem nedokončila, a tak co teď?“ Na otázku jak se adaptoval ve společnosti odpovídá V. M. následovně: „Špatně. Vlastně až dodnes ne. Otec se nevrátil. Já jsem měl dokončenou jen jednu třídu měšťanky, nebylo mi ještě osmnáct, když jsem se vrátil a nevěděl jsem co dál. Bylo mi jasné, že musím dokončit aspoň základní vzdělání. Ze známosti, protože jinak na to tenkrát nebylo pamatováno, mě vzali do měšťanské školy do jednoročního učebního kurzu. Nastoupil jsem v pololetí a chodil jsem tam do konce roku, abych měl vysvědčení aspoň z měšťanky.“

Narátorka A. M. výstižně popisuje, že válkou došlo k přetrhání všech vazeb, zároveň vyslovuje názor, že poválečné období bylo těžší než doba války: „...Nikdo si ovšem tenkrát neuvědomil, že zpřetrhání vazeb s dosavadním životem je tak silné a že ty, co přežijí, to natolik poznamená, že budou muset to zpřetrhání jako takové přijmout, že navázat nebude možné. Zůstane to v člověku jako vzpomínka, ale nemůže začít tam, kde přestal - třeba v roce 39 a v roce 1945 na to navázat, to nejde ... Ve vzpomínce mi období po osvobození připadá svým způsobem horší, než období za války, to vyrovnání se s novou situací. Za války byla pořád pomocná ruka na dosah. Byla jsem pouze v Terezíně, takže o tom mohu mluvit velmi kuse, to, co následovalo, bylo jistě drastičtější, ale jakési společenství zůstalo, které pomáhalo a po válce najednou naprosto zmizelo.“

I mezi pamětníky byla žena, která chtěla v důsledku poválečné situace spáchat sebevraždu: M. K.: „Já si vzpomínám na jediný moment. Já jsem šla v Brně přes most přes Svratku. Někde za výstavištěm nebo před výstavištěm. A v tu chvíli jsem si řekla, že nikoho nemám. To byl ten den, kdy jsem dostala dopis od Pepy Brammera, že syn už nežije. A já

jsem si říkala: „A teď skočím. To bude úleva.“ Najednou jsem se zarazila, neviděla jsem nikoho, kdo by mě varoval, jak lidi vykládají, že se jim zjevil anděl s mečem, nic takového. Ale sama, já nevím, to je v podvědomí, nedovedu to vysvětlit. Sama jsem cítila, že to nesmím udělat... To bylo podvědomí a já jsem šla dál. Nikdy to nezapomenu, protože to bylo tak náhlé, já jsem byla tak přesvědčena, že tam skočím, a najednou jsem se obrátila a šla jsem pryč.“ Často si kladli otázku, proč přežili právě oni. A. P. : „Návrat byl pro mne nehorázně špatný, protože jsem byla ještě pořád velmi nemocná a duševně nalomená z té poslední rány, že se mi nevrátil manžel... My jsme byli totiž úplně neschopní, já byla ve svých čtyřiaadvaceti letech duševně a fyzicky nalomený člověk, bráchovi bylo šestnáct a po tom všem, co prodělal... Dodnes jsem nepřišla na to, jaké poslání jsem to měla, že zrovna já jsem přežila a nikdo z ostatních nepřežil. Tehdy jsem si tedy myslela: Asi je mým úkolem, že se mám o bráchu postarat. Takže jsem se pak dle svých nejlepších možností pokusila to splnit.“ O smyslu přežití vypráví i paní E. R.: „Já jsem pořád chodila a říkala jsem: „Proč já jsem to přežila, když tolik hodnotných lidí to nepřežilo? Nemám oprávnění tady existovat.“ Měla jsem takové deprese.“

Přeživší se často snažili na nepříjemné události z dob války nezpomínat, vytěsnit je a žít nový život A. V. : „... Všichni, kdo se po válce vrátili, se s velkým elánem pouštěli do nového života s nadějemi do otevřené budoucnosti. S odhodláním tu zlou zkušenost zasunout někam co nejhlouběji jako špatný sen... Realita války zpřeházela priority a hodnoty po válce, převládal pocit rychle zapomenout vše, co to trauma připomíná.“ Nevzpomíná ani E. K.: „Já jsem je ze svého vědomí vyškrtla. Já nebudu žít špatnými vzpomínkami. Bylo to, přežila jsem to, a jsou pryč. Dala jsem je pak na papír a neexistují. Nevzpomínám, nikdy.“ O tom, že o zážitcích z války se moc nemluvalo, vypráví paní J. D.: „...Ale že bychom se o tom potom nějak moc bavili, tak to ne. Myslím, že jsme chtěli na to zapomenout, že jsme po válce... Těžko si to umíte představit, ale ono to je nesdělitelné v podstatě.

Byli jsme šťastní, že někam jedeme tramvají, že nevím, kvetou stromy nebo že ptáčkové zpívají, že máme k večeři vajíčka. Víte, byly to maličkosti, které nás těšily. Taková opravdu radost z maličností.“ Pan J. F. líčí, že se s těmi, co byli v koncentračních táborech, scházel jen těsně po válce, ale pak již ne, protože chtěl žít svůj vlastní život a nevzpomínat: *„Dokonce spíš, vypadá to velice blbě, ale já si ex post uvědomuji, že jsme se příliš nevyhledávali. To, že jsme se tehdy setkali, to bylo těsně po válce, kdy každý z nás hledal zapojení do lidské společnosti, poněvadž my jsme byli de facto vydeděnci. Když válka začala, bylo mi osmnáct, a když skončila, asi jsem chtěl žít vlastní život a nemyslet na minulost.“*

Cílem přeživších bylo se co nejlépe vyrovnat s prožitými událostmi a žít co nejspokojenější život. Každý z nich volil jinou strategii, která byla ovlivněna mnoha faktory, ale jak již bylo uvedeno výše, lze tyto životní dráhy rozdělit dle toho, zda emigrovali, zda se asimilovali s českou společností, zda dodržovali víru či ji naopak popřeli, zda sympatizovali s komunisty a podobně. Výpovědi pamětníků se různí tak, jak se liší jednotlivá životní směřování. Po tom, co prožili a i v důsledku let nadcházejících (rok 1948) se jich mnoho rozhodlo pro emigraci E. W.: *„Ono tady po válce těch Židů zas tolik nebylo. Oni nejdřív byli, ale potom, jak se to uvolnilo, nejdřív v tom 1948-49 jich hodně uteklo. Do Izraele odjeli.“* J. D.: *„...A ty moje kamarádky z lágru, z toho Merzdorfu, kde jsme si byly strašně blízké, tak většinou také zůstaly samy a emigrovaly. Emigrovaly většinou do Austrálie.“* Pamětník vzpomíná, jak emigroval, ale nakonec se po roce 1989 vrátil do Čech: J. K.: *„Rok 1948 je pro mě ovšem důležitý, a to zaprvé proto, že se to tehdy už očekávalo a byl to důvod, proč jsem v roce 1947 z Prahy odjel a přestěhoval se do Londýna. ... že jsme se někdy v roce 1960 s rodinou přestěhovali do Izraele na nějakou dobu. Tam jsme žili asi osm let, i děti tam chodily do školy. V roce 1968-69 jsme odjeli nazpátek do Anglie a od té doby jsem tam žil až do roku 1989, kdy jsem se rozhodl po smrti své ženy přijet do Prahy.“* Narátorka I. R. vzpomíná, jak šla se sestrou za strýcem do Anglie a odtud poté do Izraele: *„Žily jsme tam spolu. Sestra*

se tam vdala, ta si vzala Američana, a žijí tam dodnes.“ Pan M. B. vstoupil do uskupení Hašomer Hacair a odjel do Izraele: „*Ano, protože já myslím, že i teď je to tak, že každá skupina lidí hledá něco, kam trošku může patřit. Takové věci se dělají. Tím, že jsme byli stále pod tím antisemitským tlakem, tak já jsem se dal do toho Hašomer Hacair, i když v tom sionistickém hnutí bylo několik těch větví, které byly pobožné, a byly také pro to vystěhování. Já jsem natolik pobožný nebyl, protože rodiče dodržovali předpisy náboženské, ale že bych nějak zvlášť...* Někteří si emigraci neuměli naopak představit: E. K.: „*My jsme si říkali: „Patříme sem, a nikam nejdem.*“ *Do Izraele vůbec ne, to by mě ani ve snu nenapadlo. Ani dneska bych tam nešla, poněvadž ta společnost je pro mě úplně cizí.*“ A přestože měli k odstěhování se možnost, nevyužili ji: J. D.: „*Já asi nejsem typ na emigraci. Já jsem odjakživa strašně milovala Prahu, už jako dítě. Neuměla jsem si představit, že Prahu opustím. Já jsem o tom uvažovala, mně se vrátil i můj chlapec, se kterým jsem se poznala v Terezíně, a on měl příbuzné v Americe.*“ Jiní se nevystěhovali kvůli svým blízkým: E. R.: „*... My jsme před válkou nikdy sionisti nebyli, nedodržovali židovské zvyky. On byl v české rodině, on měl české školy a všechno, takže on neměl chuť se vystěhovat.*“ Jiní proto, že byli vlastenecky založeni: J.W.: „*Nikdy jsem o tom neuvažovala. Já jsem z takové té generace, kde jsme byli vychováváni ohromně vlastenecky. Tak já jsem neměla nikdy chuť jít ani do Izraele, ani emigrovat jinak, celou tu dobu. Mě to vůbec nenapadlo.*“ K otázce víry po válce se pamětníci vyjadřují různě, jedni dál dodržovali tradice a zvyky spojené s židovskou vírou, alespoň do té míry, jak byli zvyklí před válkou: E. D.: „*My jsme slavili svátky, já tedy potom jsem si brala dovolenou na vysoké svátky, to ano, ale ty obyčejné svátky ne. My jsme také doma nikdy nejedli košer.*“ Jiní měli strach především o své děti a tak je ve víře nevychovávali E. R. : „*...My jsme uvažovali dát dětem židovskou víru. A řekli jsme si, že po všech těch zkušenostech, jaké máme, pak přišel rok 1968 a to vypadalo, že bude možná válka. A my jsme nechtěli dětem způsobit stejné potíže, jaké my jsme měli. Řekli jsme si, že jestli budou chtít jednou vstoupit, přenecháme to jim. ... Pořád to vypadalo, že bude zase válka a teď*

jsme nevěděli, co bude, jak bude. Chtěli jsme, aby děti byly ušetřené našich zkušeností a nechtěli jsme jim způsobit nějaké problémy. Aby se samy rozhodly, jak budou žít.“. Někteří odstoupili od víry sami: J. D.: „Ne. Já jsem se strašně hledala. A já jsem v podstatě církevně ateistka.“ Pamětnice P.S. zdůvodňuje, proč se nestali členy židovské obce.: „My jsme přežili tyhle hrůzy, a řekli jsme si: „Jednou je nutno s tím skončit.“ A vůbec jsme nebyli členy Židovské obce. Stali jsme se jimi znovu po roce 1989. Ale řekli jsme: „S tím je nutno skončit.“ A dokonce svého prvního syna jsme dali pokřtít. A pak, když začal chodit do školy, a začali být pronásledováni komunisty všichni, kteří měli něco společného s náboženstvím, tak jsme ho zase dali vypsat a byl bez náboženství. Ale my jsme opravdu řekli, že až bude muset někde něco vypisovat... Nezapomeňte, že jsme měli za sebou ten hrozný lágr. Tak napíše do rubriky, já nevím, bez náboženství, nebo ateista, dříve křesťan. A ne dříve Žid. Bylo to naivní, samozřejmě, že to bylo naivní.“ I mnoho přátel paní P. S. prý uvažovalo podobně: P. S.: „Myslím, že to bylo stejné, nebo velice podobné. ... Mnoho těch židovských rodin si řeklo: „Musíme se od toho odstříhnout. Ty tisíce let pronásledování už jednou musí skončit.“ Narátorka E. K. na dotaz, zda dodržují nějaké náboženské zvyky, odpovídá: E. K.: „Vůbec nic.... Absolutně asimilovaní.“ Mnoho lidí po skončení války začalo sympatizovat s komunistickou stranou. Ne jinak tomu bylo i u těch, kteří přežili holocaust. V komunismu viděli nejčastěji záruku toho, že se již nikdy nebude opakovat něco tak strašného jako za nacismu, bude panovat spravedlnost a dále viděli v sovětském svazu svého osvoboditele. Důvody vysvětluje J. D.: „...spousta lidí věřila, že komunismus znamená žádný antisemitismus, že naopak se budou mít lidi rádi, a tak dále.“ A také A. V.: „Tam tehdy byla i clona přitažlivého idealismu. Ne všichni v té chvíli byli takoví, aby prokoukli hloubku přicházejícího zla. Jsou lidé, kteří říkají, že od samého začátku věděli, o co jde, ale byli i lidé, kteří skutečně z hloubi duše mysleli, že s tím přichází spravedlivý řád. A to včetně táty.“ Své chybné rozhodnutí přiznává J. F.: „Člověk hledal něco proti těm náckům, že jo. No a po válce to ještě bylo, řekl bych, člověk chtěl, aby ta nová vlast byla spravedlivá, aby nezakazovala

to, nebo ono. Pak mě to pochopitelně brzo přešlo. “ O odklonu od komunismu mluví J. H. : „...nemůžu zvedat ruku na tyhle věci.“ To mi taky vyčítali, že jsem v té době nebyla aktivní. To už jsme věděli s manželem, že to je všechno špatné.“ Narátorka E. D. vypráví, proč ji neoslovila komunistická idea: „Nemohla mě chytnout, protože i když v mládí mnoho lidí to chytlo, tak mne ne, protože mě osvobodili Američané v Rakousku a byli ke mně velmi milí. A když jsme přijeli na hranice, tak jsem tam viděla sovětského vojáka a ten se na mě díval tak nepřátelsky, že jsem z něj dostala strach, a ze všech Sovětů. A potom, když nás chtěli vypudit z toho domu, soudruh Lochmann, tak to prostě nešlo.“ Poválečné směřování Židů bylo různorodé, ale nejdůležitější je jednoznačně to, že se jim podařilo založit rodiny a žít tak dál.

4. Závěr

Využitím odborné literatury, pramenů a poznatků z výzkumu se podařilo nastínit situaci židovské menšiny v poválečné české společnosti v letech 1945-1948. Politika země byla logicky orientovaná především na obnovu poválečného státu. V důsledku proběhlých událostí směřovaly tendence k vytvoření jednotného státu bez menšin, což mělo dopad i na menšinu židovskou. Hromadný odsun německé menšiny často neprávem zasáhl i navrátní se Židy, kteří hovořili německým jazykem. Na druhou stranu ve státě poměrně dobře fungovala síť repatriačních úřadů, které se alespoň z části snažily materiálně pomoci navracejícím se z koncentračních táborů. Společnost se snažila válečná provinění napáchaná vůči židovské menšině vyřešit rychlým odsouzením v rámci poválečné retribuice. Problémy týkající se židovské menšiny a jejího návratu do společnosti se začaly objevovat především v souvislosti s majetkem a jeho navrácením. Restituce majetku probíhaly často zbytečně pomalu a mnohdy nebyly vyřízeny kladně, aniž by k tomu byl relevantní důvod. Úředníci žádosti zamítli, protože původní majetek Židů byl obsazen Němci, a tak jej považovali za německý a byl zabrán státem. Navrátní se Židé museli také v některých případech naprosto absurdně prokazovat, že nebyli germanizátory. I navrácení drobného majetku se stalo komplikací. Pokud si jej schovali u sousedů či známých, byla vysoká pravděpodobnost, že jim nebude vrácen. Pamětníci zmiňují jen výjimečné případy, kdy měli štěstí na hodné sousedy, kteří se k nim zachovali mile i po válce a vše vrátili, případně pomohli. Lidé, kteří měli židovský majetek, s jejich návratem ve většině případů vůbec nepočítali, a tak jejich příchod nesli značně nelibě. V některých případech se nestyděli své rozmrzení nad jejich návratem dát patřičně najevo. Naštěstí se tyto nálady neprojevovaly v Čechách ve velkém, tak jak tomu bylo v Polsku nebo dokonce i na Slovensku, kde došlo k protižidovským pogromům.

Oporou se pro přeživší holocaust stali jejich příbuzní a především přátelé. Židé se vraceli ve velmi špatném fyzickém a především psychickém stavu, byli

osamocení a neměli téměř nic. Bylo pro ně velmi důležité, pokud měli někoho, na koho se mohli obrátit. Právě příbuzní a přátelé poskytli přeživším největší pomoc. V prvních dnech a týdnech se o ně starali, pomáhali jim se zapojením se do společnosti. Dle pamětníků většina přátelství pokračovala bez ohledu na proběhlou válku. Podoba mezilidských vztahů obecně byla určena konkrétními jednotlivci, kdy se někteří chovali vůči přeživším velice špatně a na druhé straně těmi, kteří jim vycházeli vstříc. Lze říci, že lépe se obvykle chovali ti, kteří spolu měli velmi blízké vztahy již před válkou, ale existovali i tací, kteří se s navracejícími vůbec neznali a přesto jim poskytli například stravu, a stejně tak je neznámí mohli hrubě slovně napadat. Konkrétní mezilidské chování vždy záviselo na osobnosti jedince. Vztah Čechů vůči Židům vcelku trefně popsala pamětnice E. W.: *“ Já bych ani neřekla, že by Češi nějak obzvlášť milovali Židy, to ne, nemilujou, ale že by byli otevřeně proti nim, to taky nejsou. “* Pro navracející se bylo těžké sžít se ihned s většinovou společností, protože za sebou měli takové zážitky, které nebylo možné s nikým jiným sdílet, starosti ostatních jim připadali malicherné, a tak se zpočátku cítili ve společnosti jakoby trochu ztraceni. Většina z nich se vyrovnala s tím, že jim nebyl navrácen majetek, protože po prožitém holocaustu měli naprosto odlišné životní hodnoty, ale právě tyto zážitky, které změnily jejich přístup k životu, jim i po několik let bránily plnohodnotně žít. Jednotlivá životní směřování, která po válce Židé zvolili, lze rozdělit na základě jejich přístupu k víře. Mnoho z nich se k víře obrátilo zády, většinou ze strachu o své potomky, a snažili se co nejvíce asimilovat s českou společností, jiní naopak zvyky a tradice dál dodržovali a docházeli na židovskou obec, či se rozhodli přímo pro emigraci do Izraele, další se v prvních poválečných letech orientovali na komunistickou stranu. Ať již zvolili jakoukoli strategii, bylo patrné, že na jejich rozhodování měli vliv i ti, s kterými se scházeli a především strach z toho, aby se již nikdy neopakovalo to, co přinesl nacismus.

Soupis použité literatury, zdrojů a pramenů:

Literatura:

Adler, Hans Gunther. 2006. *Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství*. Díl I.- Dějiny. Brno: Barrister and Principal

Arburg Adrian, Staněk Tomáš. 2011. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945- 1951*. Středokluky: Susa

Bednařík, Petr. 2002. „Retribuční soudnictví a český tisk.“ In Borák Mečislav (Ed.). *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945 – 1948*. Praha, Opava: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Slezský ústav Slezského zemského muzea, s. 23- 31

Bělina, Pavel. et al. 1992. *Dějiny země Koruny české II*. Praha: Paseka

Borák, Mečislav. 2002. „Spisy mimořádných lidových soudů z let 1945 – 1948 v českých archivech a možnosti zkoumání židovské problematiky.“ In Borák Mečislav (Ed.). *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945 – 1948*. Praha, Opava: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Slezský ústav Slezského zemského muzea, s. 31- 59

Brenner, Christianne. 2005. „Perspektivy roku 1945“. In Zdeňka Kokošková, Jiří Kocian, Stanislav Kokoška (eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60.výročí konce druhé světové války*. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 257 - 263

Brod, Petr. 1997. „Židé v poválečném Československu“ In Veber, Václav. *Židé v novodobých dějinách*. Praha: Karolinum, s. 147-163

Broklová, Eva. 2005. „Politický systém v Československu 1945 – 1948“. In Zdeňka Kokošková, Jiří Kocian, Stanislav Kokoška (eds.). *Československo na rozhraní*

dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60:výročí konce druhé světové války.
Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 78 – 85

Bumová, Ivica. 2010. „Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestiny/ Izraela v rokoch 1945- 1953.“ In Salner, Peter, Vrzgulová, Monika. *Reflexie Holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu: Ústav etnológie SAV, s. 18 - 35

Cuhra, Jaroslav, Ellinger, Jiří, Gjuričová Adéla, Smetana, Vít. 2006. *České země v evropských dějinách, díl IV. Od roku 1918*. Praha, Litomyšl: Paseka

Čapka, František. 2005. „Několik poznámek k otázce nezemědělského osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce.“ In Zdeňka Kokošková, Jiří Kocian, Stanislav Kokoška (eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60:výročí konce druhé světové války*. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 204-208

Čermáková, Radka. 2009. „Poválečné Československo. Obnovený stát ve střední Evropě.“ In: Soukupová Blanka, Salner Peter, Ludvíková Miroslava. *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*. Praha: Židovské muzeum v Praze, s. 23 – 36

Dagan, Avigdor. 1991. „Československá vláda v exilu a Židé.“ In Dagan, Avidor (Ed.) *Osud Židů v protektorátu 1939-1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny v nakladatelství TRIZONIA, s. 117-158

Dobeš, Jan. 2006. „Retribuční dekrety- právní norma nebo bojový prostředek?“ In: *Sborník k 70. Narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc.* Praha: Karolinum

Gebhart Jan, Kuklík, Jan. 2007. *Velké dějiny země Koruny české, svazek XV.b 1938-1945*, Praha,Litomyšl: Paseka

Glazar, Richard. 1997. „Systém a krátká historie nacistických táborů-koncentračních a vyhlazovacích.“ In Veber, Václav. *Židé v novodobých dějinách*. Praha: Karolinum

- Halbwachs Maurice. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství
- Hanzlík, František, Vondrášek, Václav. 2006. *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945-1948*. Praha Ministerstvo obrany ČR-AVIS
- Hanzlík, František. 1997. *Únor 1948, výsledek nerovného zápasu*. Praha: PREWON
- Hayesová, Nicky. 1998. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál
- Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál
- Honsová, Karolína, Šafírová Lucie. 2011. „Přátelství v době těžkých zkoušek: Historicko-sociologická studie o interpersonálních vztazích českých Židů v letech 1938-1948.“ In Šalanda, Bohuslav (Ed.). *Tradiční a moderní. Z perspektivy historické sociologie: Studentské práce*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, s. 103 – 123
- Johnson, Paul. 1995. *Dějiny židovského národa*. Praha: Rozmluvy
- Kalinová, Lenka. 2004. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945-1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
- Kaplan, Karel, Dufek, Jiří, Šlosar, Vladimír. 1993. *Československo a Izrael 1947-1953*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství Doplněk
- Kaplan, Karel. 1990. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha: Panorama
- Kaplan, Karel. 2004. *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Karolinum
- Kocian, Jiří. 1991. *Poválečný vývoj v Československu 1945 – 1948*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství
- Koutek, Ondřej. 2010. „Takzvaná Krajínova aféra“. In Pejčoch Ivo, Plachý Jiří et al. *Okupace, kolaborace, retribuce*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, s. 181-188s.

- Krejčová, Helena. 1999. „K některým problémům židovské menšiny a českého antisemitismu po roce 1945.“ In: Tomaszewski Jerzy, Valenta Jaroslav. *Židé v české a polské občanské společnosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 192s. 65-79s
- Křesťan Jiří, Blodigová Alexandra, Bubeník Jaroslav. 2001. *Židovské spolky v českých zemích v letech 1945-1948*. Praha: Sefer
- Křivohlavý, Jaro. 2004. *Pozitivní psychologie*. Praha: Portál
- Kučera, Jaroslav. 2005. *Žralok nebude nikdy tak silný. Československá politika vůči Německu (1945–1948)*. Praha: Argo
- Lesák, Josef. 2008. „Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody“. In Únor 1948, šedesát let poté. Sborník textů. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, č.68/2008, s. 17-27s.
- Mareš, Petr. Et al. 1992. *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha: Paseka
- Měšťan, Pavol.(Ed.) 2001. *Hašomer Hacair. Dejiny hnutia*. Bratislava: SNM
- Mikšík, Oldřich. 1995. *Hromadné psychické jevy*. Praha: Karolinum
- Nakonečný, Milan. 1996. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia
- Nálevka, Vladimír. 1985. *První týdny míru*. Praha: Mladá fronta
- Nálevka, Vladimír. 2003. *Druhá světová válka*. Praha: Triton
- Němeček, Jan. 2005. „Československo na prahu války a míru“. In Zdeňka Kokošková, Jiří Kocian, Stanislav Kokoška (eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60.výročí konce druhé světové války*. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 204-208
- Krejčí, Jindřich. 2011. *Průzkumy Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění*.(online) dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=158&lst=108> (dne 2. 5. 2011)

- Nepalová, Šárka. 1999. „Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945 – 1948.“ In Kárný, Miroslav, Lorencová, Eva (Eds.). *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, s. 314 – 338
- Nosková, Helena. 2004. „Migrace, národní stát a národnostní menšiny v poválečném Československu“. In Zdeňka Kokošková, Jiří Kocian, Stanislav Kokoška (eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60:výročí konce druhé světové války*. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 225 – 232
- Novotná Hedvika. 2010. „Konstrukce individuální a kolektivní paměti na příkladu židovské menšiny v českých zemích po druhé světové válce.“ In Salner Peter, Vrzgulová Monika. *Reflexie holocaustu*. Bratislava : Zing Print, s.49 – 64
- Novotný, Karel. 1996. *Edvard Beneš: Odsun Němců z Československa*. Praha: Dita
- Novotný, Vladimír et al. 1998. *Dějiny Prahy II*. Praha, Litomyšl: Paseka
- Pavlát, Leo. et al. 1997. *Židé. Dějiny a kultura*. Praha: Židovské muzeum v Praze
- Pehr, Michal. 2011. *Zápas o nové Československo 1939 - 1946*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny
- Petráš, René. 2007. *Menšiny v komunistickém Československu*. Praha: Eurolex Bohemia
- Procházka, Jaromír. 1991. *Poválečné československo 1945- 1989*. Praha: Karolinum
- Rapaport, Lynn. 1997. *Jews in Germany after the Holocaust. Memory identity, and Jewish- Germans relations*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rataj, Jan. 2009. „Poválečný vývoj a východní geopolitické začlenění Československa: od socializující demokracie k diktatuře.“ In: Soukupová Blanka, Salner Peter, Ludvíková Miroslava. *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*. Praha: Židovské muzeum v Praze, s. 7-23

- Ratajová, Jana, Rataj, Tomáš. 2002. „Národní výbory. Pokus o nový model veřejné správy (1945-1989)“ In *Documenta Pragensia XXI.: Osm set let pražské samosprávy. Sborník příspěvků z 18. Vědecké konference Archivu hlavního města Prahy*. Praha: Scriptorium, 183-195s.
- Rothkirchen, Livia. 2005. *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust*. Lincoln, Jerusalem: University of Nebraska Press and Yad Vashem
- Rupnik, Jacques. 2002. *Dějiny komunistické strany Československa, od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia
- Řepa, Milan. 2010. „Manipulace s pojmem „demokracie“ v komunistické propagandě na stránkách Rudého práva (1946-1948).“ In Prokš Petr et al. *České země a moderní dějiny Evropy*. Praha: Historický ústav, s. 263-277
- Řezáč, Jaroslav. 1998. *Sociální psychologie*. Brno: Paido
- Salner, Peter. 1999. „Židovská komunita na Slovensku v letech 1945 – 1953.“ In Soukupová Blanka, Salner Peter, Ludvíková Miroslava. *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*. Praha: Židovské muzeum v Praze, s. 119 -132
- Soukupová, Blanka. 2009a. „Židé a židovská reprezentace v českých zemích v letech 1945- 1948 (mezi režimem, židovstvím a judaismem).“ In Soukupová Blanka, Salner Peter, Ludvíková Miroslava. *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*. Praha: Židovské muzeum v Praze, s. 55- 81
- Staněk, Jiří. 1997. *Antologie textů s kulturně politickou problematikou k období 1945-1948*. Plzeň: Západočeská Univerzita
- Staněk, Tomáš. 2005. *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
- Šubrt Jiří, Pfeiferová Štěpánka. 2010. „Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání“ In: Šubrt, Jiří.(Ed.). *Historické vědomí jako předmět*

badatelského zájmu: teorie a výzkum. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, s. 21 - 30

Vaculík, Jaroslav. 2004. *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*. Brno: Masarykova univerzita

Vaněk, Miroslav, Mucke, Pavel, Pelikánová Hana. 2007. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav soudobých dějin AV ČR

Vaněk, Miroslav. 2004. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004

Výrost, Jozef, Slaměník, Ivan. 1997. *Sociální psychologie*. Praha: ISV

Výrost, Jozef, Slaměník, Ivan. 2001. *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha: Grada

Wehle, Kurt. 1984. „The Jews in Bohemia and Moravia: 1945 – 1948“. In Dagan, Avigdor. *The Jews of Czechoslovakia. Historical studies and Surveys*. New York, Philadelphia: Society for the history of Czechoslovak Jews and The Jewish Publication society of America, s. 499 – 531

Zeman, Pavel. 2002. „Česká literatura o retribučním soudnictví“. In Borák Mečislav (Ed.). *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945 – 1948*. Praha, Opava: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Slezský ústav Slezského zemského muzea, s. 9 – 23

Zeman, Zbyněk. 1998. *Vzestup a pád komunistické Evropy*. Praha: Mladá fronta

Zdroje:

<http://www.psp.cz/docs/laws/dek/> (dne 14. 5. 2011)

<http://www.holocaust.cz/cz2/history/jew/czech/terezin/terezin4> (dne 5. 7. 2011)

Prameny:

Rozhovory z Židovského muzea v Praze:

E. R., žena, Narodena v Žatci, 16. 7. 1921

E. D., žena, Narodena v Plzni, 22. 3. 1930

J. D., žena, narozena v Praze, 30. 8. 1926

J. H., žena, narozena 27. 12. 1916 v Říčanech

E. K., žena, narozena 27. 5. 1913 v Místku

Z. R., žena narozena 14. 1. 1927 v Plzni

A. M., žena narozena 24. 9. 1926 v Praze

D. S., žena, narozena 14. 5. 1920 v Červeném Kostelci

A. P., žena, narozena 6. 4. 1921 v Praze

H. K., žena narozena 24. 9. 1923 v Praze

V. M., muž narozen 1ř. 2. 1928 v Praze

Z. P., žena narozena 10. 12. 1921 v Praze

E. G., žena narozena 30. 9. 1937 v Topolčanech

E. L., žena narozena 20. 10. 1930

M. K., žena narozena 3. 5. 1917 v Brně

E. B., žena narozena 22. 12. 1931 v Praze

A. V., muž narozený 3. 2. 1935 v Čáslavi

M. K., muž narozený 17. 3. 1922 v Praze

E. W., žena narozena 1924

I. B., žena narozena 10.1.1947 v Praze

M. B., muž narozený 26. 7. 1928
J. U., žena, narozena 1938,
M. O., muž, narozen 1929
J. P. K., muž, narozen 2. 5. 1924 v Praze
I. R., žena, narozena 24. 11. 1922 v Kolíně
J. F., muž, narozen 19. 7. 1921 v Praze
A. H., žena, narozena 25. 3. 1928 v Praze
A. L., žena, narozena 13. 3. 1927 v Mostu
G. S., muž, narozen 21. 3. 1933 v Ústí nad Labem
H. H., žena, narozena 10. 11. 1929 v Praze
J. W., žena, narozena 21. 3. 1923 v Praze
P. V., muž, narozen 29. 4. 1921 Lipník nad Bečvou
E. H., muž, narozen 11. 12. 1920 v Praze
P. P., muž, narozen 24. 3. 1928 v Praze
P. J. S., muž, narozen 20. 2. 1921 v Praze
R. Ž., žena, narozena 25. 8. 1929 v Praze

Rozhovory z audiovizuální databáze Malach (USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education):

(v textu jsou používány pouze iniciály pamětníků)

Hanuš Arend, ID 15920-16

Hana Arendová, ID 15674-16

Vlasta Balcarová, ID 16050-16

Arnošt Bass, ID 30227-16
Zdeněk Bauer, ID 16568-16
František Beck, ID 18322-16
Ivo Beneš, ID 32654-16
Frank Bergman, ID 15118-16
Alžběta Bernátová, ID 30796-16
Růžena Blechová, ID 22506-16
Hana Bořkovcová, ID 22716-16
Toman Brod, ID 16024-16
Hana Burešová, ID 20074
Ludmila Davidová, ID 19402-16
Miloš Dobrý, ID 13088-16
Jana Dubová, ID 16008-16
Jiří Eckstein, ID 17157-16
Eva Eliášová, ID 22497-16
Hana Feixová, ID 10646-16
Heinz Frank, ID 22148-16

Archiv Židovského muzea v Praze:

Fond Terežín (digitalizovaná forma): 10000131/08, 10000132/2/15, 10000131/14,
10000131/22/38, 10000131/22/54, 10000131/69/04, 10000132/2/46, 10000132/6/1,
10000132/2/14, 10000135/32/2, 10000135/32/14